

2

De validiteit van dialectgegevens

2.0. Inleiding

De traditionele vorm van Westeuropese dialectologie stelt zich ten doel het taalgedrag van sprekers van de “Grundmundart”, van lokaal gebonden dialect, te beschrijven en zo mogelijk te verklaren. Haar methode van onderzoek dient aan twee eisen te voldoen: ze moet betrouwbaar en ze moet valide zijn.

Een methode is *betrouwbaar* (“reliable”) als ze bij herhaalde toepassing consistent is in resultaat: telkens dezelfde resultaten geeft. Van onbetrouwbaarheid is sprake als de resultaten vertekend worden door onsystematische, toevallige fouten. Een thermometer meet niet betrouwbaar als hij zonder systematiek net iets boven of onder de werkelijke temperatuur aangeeft. Ook met betrekking tot taal- en dialectdata willen we dat onze gemeten gegevens betrouwbaar zijn. In het volgende hoofdstuk, hoofdstuk 3, wordt de betrouwbaarheid van dialectgegevens¹ die op de traditionele manier verzameld zijn, aan de orde gesteld.

In dit hoofdstuk gaat het over de validiteit van dialectgegevens. Een methode is *valide* als de resultaten ook werkelijk representeren wat ze moeten weergeven, dus als ze niet tot een systematische vertekening leidt. Een thermometer is niet valide als hij systematisch de verkeerde temperatuur aangeeft. Als systematisch consistent een bepaalde, verkeerde temperatuur wordt aangewezen, dan is de meting wel betrouwbaar maar niet valide. In verband met dialectgegevens houdt validiteit in dat dialectgegevens werkelijk de “Grundmundart”, het lokaal gesproken

¹ Het betreft hier gegevens uit het project “Fonologie en Morfologie van de Nederlandse dialecten op basis van Veldwerk.” Dit project wordt uitgevoerd in een samenwerkingsverband van Vrije Universiteit - Algemene Taalwetenschap en KNAW - P.J. Meertens-Instituut. Aan de VU maakt het project deel uit van het voorwaardelijke financieringsprogramma Woordgebaseerde Fonologie, LETT 83-87; tegenwoordig IFOTT afdeling VU; aan het P.J. Meertens-Instituut is het onderdeel van het project Fonologie en Morfologie. Projectleiders zijn van de zijde van de VU P.Th. van Reenen, en van de zijde van het Meertens-Instituut A.C.M. Goeman. Van 1 februari 1985-1 februari 1990 is een groot deel van het project uitgevoerd met steun van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen. Een parallel project voor de Friese dialecten is geëntameerd door de Fryske Akademy. In 1990 is er in België begonnen met het Vlaamse gedeelte van het project aan de universiteiten van Gent en Leuven.

dialect representeren en niet een vorm van taalgebruik die daar systematisch van afwijkt ofwel in de keuze van wat geregistreerd wordt, ofwel in de transcripties van het geregistreerde.

Het validiteitsprobleem van dialectgegevens vertoont dus twee hoofdaspecten. Hieronder wordt in sectie 2.1 de *validiteit van transcripties* aan de orde gesteld. De vraag waar het hier om gaat is: resulteert de transcriptievaardigheid van de linguïst in een valide, geldige, weergave van het taalgebruik van de informant. Vervolgens komt in sectie 2.2 de validiteit van dialectgegevens in het algemeen aan de orde: hierbij zijn aspecten als taalstrata, oordelen en houding van sprekers met betrekking tot hun dialect, sprekerskenmerken en spreekstijl van belang. Daarbij wordt met name aandacht gegeven aan werk op dit gebied met betrekking tot niet-Nederlandse dialecten.

In wat volgt ligt het accent op de relevantie van deze twee hoofdvragen voor grootschalig dialectonderzoek als het GTProject. De validiteit van GTP-transcripties wordt behandeld in sectie 2.1. De aspecten van de validiteit van dialectgegevens, die in sectie 2.2 besproken zijn, komen opnieuw aan de orde in sectie 2.3 maar dan toegespitst op de validiteit van de gegevens van het GTProject. In sectie 2.4 wordt voor een bepaald dialectverschijnsel aangetoond, dat de GTP-gegevens van dat verschijnsel passen in de typologie die voor dat dialectverschijnsel geldt. Dat is een bevestiging van de validiteit van de gegevens.

In dit boek wordt ervan uitgegaan dialecten in vergaande mate variabiliteit vertonen, en dat variabiliteit zich zelfs bij een enkele spreker voordoet. Dialecten werden in het verleden als wel homogeen voorgesteld, maar die homogeniteit werd bereikt door homogeniseringsstrategieën toe te passen, waardoor slechts bepaalde sprekers als 'valide dialectsprekers' werden aangemerkt. De aspecten van dit hoofdstuk, voorzover betrekking hebbend op het afwijzen van homogeniseringsstrategieën, zijn ook relevant voor historisch dialectonderzoek op basis van oorkonden en andere schriftelijke stukken, hetgeen van belang is in verband met hoofdstuk 7 sectie 7, hoofdstuk 8 en hoofdstuk 10. In 2.5 worden de conclusies samengevat.

Vooraf moet worden opgemerkt dat de vraag naar de validiteit van gegevens moeilijk is te beantwoorden. Er zijn weliswaar statistische procedures voorhanden, maar die garanderen geen eenduidige oplossing. Dat komt omdat er verschillende interpretaties² van validiteit bestaan. Er kunnen drie vormen onderscheiden worden:

- a) Criterium-validiteit: hoe goed stemt het meetinstrument overeen met een ander meetinstrument waarvan men vooraf heeft vastgesteld dat het maatgevend is, een ijkpunt? Een voorbeeld is lengtemeting: stemt op het oog schatten overeen met het meten door middel van een liniaal? Of: stemt zelfrapportage van dialectgebruik overeen met geobserveerd dialectgedrag?

² Zie voor deze interpretaties, en de voors en tegens, Carmines en Zeller (1979).

- b) Inhoudelijke validiteit: hoeveel van het bereik van de te onderzoeken eigenschap dekt de meting met het instrument? Een voorbeeld is of een intelligentietest ook sociale intelligentie meet. Of: meet kennis van de dialectwoordenschat ook kennis van het dialect in het algemeen?³

Als er geen of onvolledige overeenstemming bestaat in het wetenschapsgebied over de criteria voor of de inhoud van hetgeen gemeten moet worden, dan zijn deze vormen van validiteit minder nuttig. Dan blijft over:

- c) Construct-validiteit: valt er iets te weten te komen uit twee of meer van elkaar verschillende groepen van variabelen die verwante aspecten van hetzelfde concept/object vertegenwoordigen? Die groepen van variabelen vertegenwoordigen dan maximaal van elkaar verschillende manieren om de bedoelde eigenschap te meten. De validiteit van de gemeten uitkomsten is gewaarborgd als de samenhang (de correlaties) tussen de gemeten methoden positief en groot is want dat betekent dat de gebruikte methoden niet tot meetverschillen hebben geleid. Het oordeel of er van validiteit sprake vloeit voort uit de vergelijking van de mate van samenhang *binnen* de gebruikte methoden met de mate van samenhang *tussen* de methoden. Zijn de binnen-methode samenhangen tussen variabelen groter dan de tussen-methode samenhang van variabelen dan is er een validiteitsprobleem omdat de resultaten dan methodeafhankelijk zijn. In het omgekeerde geval dekken de gemeten constructen het te meten concept omdat er geen methodeafhankelijkheid is: alle resultaten convergeren in dezelfde richting, ondanks dat men zijn best heeft gedaan de methoden maximaal te laten verschillen. Deze benadering is theorieafhankelijk, omdat men vooraf een duidelijk idee van de juiste richting en de samenhang van die variabelen met de te meten concepten moet hebben, waarbij verscheidenheid van methoden bij de operationalisatie van de concepten door de meten variabelen moet worden gerealiseerd.

Een voorbeeld is: het meten van conservatisme door zowel opiniepeiling als door stemgedrag. Of: het meten van dialectkwaliteit 1) door zelfrapportage van gebruik door de spreker, 2) door bepaling van kwaliteit van het dialect door een beoordelaar en 3) door beoordeling van de vlotheid van de opname.

In het vervolg van dit hoofdstuk komen de drie vormen van validiteit aan de orde. Vanwege de gesignaleerde verschillen in interpretatie die met de drie vormen van validiteit gegeven is zal de nadruk meer op algemene overwegingen liggen dan op statistische, zonder deze uit de weg te gaan.

2.1. Validiteit en fonetische transcriptie

Fonetische transcripties kunnen fouten bevatten. Die kunnen van toevallige aard zijn en hebben dan betrekking op de betrouwbaarheid (zie daarvoor hoofdstuk 3), zijn ze systematisch dan betreffen ze de validiteit.

³ Vgl. in dit verband voor methodologische kanttekeningen Hinskens (1986).

Voor de twee veldwerkers in het GTProject die het grootste aantal transcripties op hun naam hebben staan (in het vervolg V en H)⁴ is door Glorie (1989) nagegaan hoe het zat met de validiteit van hun transcripties. Ter vergelijking werd de transcriptieopleider van V (in het vervolg R) gevraagd eenzelfde stuk te transcriberen als V en H. De bedoeling van Glorie was om in de persoon van R een ijkpunt te hebben teneinde de validiteit van de transcripties van V en H vast te stellen.⁵ De overeenstemming met dat ijkpunt (R: in feite de betrouwbaarheidsmaat van de overeenstemming van V en H met R) kan gelden als maat voor de validiteit van de transcriptie die door V en H werd geleverd. Deze opzet is parallel aan wat door Vieregge (1985; 1986; 1987) is voorgesteld.⁶ Het bleek echter dat R niet als ijkpunt genomen kon worden omdat de transcripties van V en H onderling meer overeenstemming vertoonden dan V met R en H met R. Dat is eigenlijk niet zo verwonderlijk omdat V en H veel ervaring hadden gekregen door het veldwerk, en omdat ze over hun transcripties vaak onderling overleg pleegden (zie verderop ook schema 5 en 6 en verder hoofdstuk 3).

Teneinde toch een uitspraak te kunnen doen over de validiteit van de transcripties volgde Glorie de procedure van Goossens (1965).⁷ Hij gebruikt als ijkpunt het onafhankelijk vastgestelde foneemsysteem van een aantal lokale dialecten, waarbij een bepaalde klank als foutief getranscribeerd geteld wordt in het geval dat hij buiten het allofoonbereik van een foneem valt. Dit geeft geen directe validering van een transcriptie op eng-fonetisch niveau (als ‘narrow’ transcriptie) aangezien de ijking plaatsvindt aan de hand van een *fonologische* transcriptie (fonetisch breed of ‘broad’) gerepresenteerd door het foneemsysteem van een

⁴ V en H hebben binnen het GTP de meeste opnamen getranscribeerd: resp. 122 en 81. Samen verzorgden zij bijna 58% (203) van de 353 transcripties. Transcribenten (een enkele maal werd een opname afgemaakt door iemand anders, of was er nauw overleg over de transcriptie, in dat geval wordt er een tweede transcribent genoemd; als een reeds bestaande transcriptie uit kwalitatieve overwegingen werd overgenomen, dan werd deze uitsluitend op naam van de laatste transcribent geboekt):

J. Aben (7), B. van den Berg (4), J. Buitenhuis (6), D. Coppes (7), M. Fransen (2), L. Gijsbers (9), A. Goeman (3), B. Hermans (1), E. van Houten (81), I. Kemperman-van Driel (11), A. Klaassen (1), M. Klamer (7), G. Kocks/B. van den Berg (2), G. Kocks/A. Ottow-Kolman (1), E. Matthijs (4), E. Matthijs/K. van Reenen-Stein (1), M. van Mulken (2), A. Ottow-Kolman (20), A. Ottow-Kolman/G. Kocks (7), K. van Reenen-Stein (16), A. de Reus/A. Goeman (1), M. Schellevis (5), H. Veenhof-Haan (21), M. Veenhof-Haan/B. van den Berg (1), P. Veerman (5), P. van Vliet (122) en C. van Zaanen (6); (27 personen/koppels).

⁵ Voor de validering van fonetische transcripties zie ook Hartman Keiser e.a. (1997) en Strand e.a. (1998). Twee van de vier in deze studies gebruikte methoden betreffen eigenlijk betrouwbaarheid. De factoranalyse op de scoring van vocaalhoogte en de ijking aan formantmetingen zijn valideringen.

⁶ Glorie beschikte nog niet over de geamendeerde berekening van Vieregge en Cucchiari (1989, 39). Deze geamendeerde manier vertoont een aantal bezwaren en werd daarom door Cucchiari (1993) niet meer toegepast.

⁷ Goossens noemt het begrip validiteit niet expliciet. Wel gebruikt hij (1965, 18) het begrip “zuverlässig” (betrouwbaar), maar hij heeft wel degelijk validiteit op het oog als hij als eis stelt “..ob eine Aufnahme uns das *richtige* (curs. van mij) Phonemsystem der betreffende Mundart zeigt” (Goossens 1965, 7).

bepaald dialect, waarbij door het fonetisch 'broad'-karakter de allofonie niet geheel buiten beschouwing blijft.

Glorie past de benadering van Goossens toe op drie transcripties van het dialect van Egmond voor de lange vocalen (transcribenten V, H en R) waarbij hij als criterium het foneemstelsel neemt dat opgemaakt kan worden uit Heeroma (1935, 1970).⁸ De lange vocalen in de drie transcripties die Glorie bekeek bleken in hoge mate met het door Heeroma opgestelde systeem overeen te komen, en daarmee is de validiteit van de transcripties verzekerd (Glorie 1989,38-39).

Die overeenstemming geldt in ieder geval op 'broad'-transcriptieniveau en geldt, alleen onder verdiscontering van de allofonie, indirect voor het niveau van de 'narrow'-transcriptie.

Voor dit laatste niveau is een extra check mogelijk door de drie transcripties te vergelijken met een RND-opname van Egmond, die eveneens in 'narrow'-transcriptie weergegeven is (Daan 1969, RND dl. 13). Daartoe ben ik als volgt te werk gegaan: vastgesteld werd welke etymologische categorieën correspondeerden met de vocalen van Heeroma's lange vocaalsysteem (Schema 1 met de daar aangegeven modificaties), vervolgens werden de items gekozen uit de RND die lid van deze etymologische klassen waren en uit de GTP-transcripties de items die met die van de RND overeenkwamen. De correspondenties van de transcripties van R, V en H werden tegen die van de RND afgezet, analoog aan de werkwijze van Goossens (1965). Dit levert drie verwarringsmatrices op, één per transcribent, zie Schema 2 tot 4. In de verwarringsmatrix staat de transcriptie van de RND voor Egmond tussen "//". Van boven naar beneden staat het basisteken dat in de GTP-transcripties gebruikt werd, de aantallen op de diagonaal geven *volledige* overeenstemming weer, de niet gelabelde tussenregels en tussenkolommen bieden ruimte voorzien voor allofonen, in de transcripties worden die meestal aangegeven door diacritica op een basisteken. Die diacritica geven aan: verhoging (fonetisch [ː] boven het getal dat het basistype aangeeft), verlaging (fonetisch [ˑ], eronder geplaatst), fronting (fonetisch [+], ervoor) of backing (fonetisch [-], erachter geplaatst). Om ruimtelijke redenen komen daarbij verhoging van een basisteken en verlaging van het naasthogere basisteken in dezelfde tussenrij en dat zo komen eveneens fronting van een basisteken en backing van het naastvoorgelegen basisteken in dezelfde tussenkolom.

Schema 1: Lange Vocaal-systeem in Egmond aan Zee

Systeem Heeroma			
i:	u:	i:	u:
e:	o:	ɛ:	ɔ:
ɪ:	ɔ:	e:	o:
	a:		a:

⁸ Heeroma koppelde zelf zijn foneemstelsel aan het transcriptiesysteem van Zwaardemaker en Eijkman (1928) dat verwant is met het IPA.

De fonetische plaats van /ʌ/ en /ɔ/ is een idiosyncrasie van Heeroma, de eigenlijke IPA-plaats ervoor is boven /e/ en /o/. Het schema rechts vormt het uitgangspunt. Verder werd rekening gehouden met het feit dat de RND voor Wgm. *o* in de positie voor /r/ [ɔ:] heeft, en dat dezelfde representant soms ook optreedt bij Wgm. *u*, verder bij Wgm. *o* en *u* zonder umlautsfactor in open lettergreep (een enkel geval bij Wgm. *u*+ uml.fact.) en verder deels bij Wgm. *au* zonder uml.factor. In resterende gevallen vindt men dan [o].

In de schema's 2 tot 6 zijn er kolommen en rijen die niet van labels voorzien zijn en die liggen tussen de gelabelde kolommen en rijen. De niet gelabelde vakken zijn tussenvormen; zoals hiervoor toegelicht zijn het de plaatsen voor van diacritica voorziene tekens. Voor de overzichtelijkheid zijn enerzijds hoger en lager anderzijds voor en achter van opeenvolgende basistekens samengevat: zo zijn bijvoorbeeld $i\tau \cong \iota\tau$; en $i-\tau \cong \iota-\tau$.

Het eenvoudigst is het systeem van R, maar dat komt omdat hij heel weinig diacritica gebruikt. Met een afwijking in de regio rond /a/ ligt verder vrijwel alles op de diagonaal.⁹

Schema 2: Vergelijking RND met de transcriptie van R

	/i:/	/ʌ/	/e:/	/a:/	/ɔ:/	/o:/	/ɔ:/	/u:/	/ə/	
i:	6							2	u:	106
u:		1	30							ɔ:
e:				15			1	12		o:
ɛ:						16				ɔ:
æ:				5	1					ɔ:
a:					8					ɑ:

⁹ De drie transcribenten volgden het IPA-systeem van Chapman (1983). In dat systeem is [a] centrale lage vocaal, en [æ] frontaal en laag. Zie hoofdstuk 3 noot.

Schema 3: Vergelijking RND met de transcriptie van V

	/i:/	/u:/	/e:/		/a:/	/ɔ:/	/o:/	/ɔ:/	/u:/	/ə/	
i:	7	1							3	ur	109
u:		2	24	4							ω:
		1									
e:				5	3			8	3		o:
				9	1			3	4	4	
ɛ:						1		10	1		ɔ:
								1			
æ:						1					ɒ:
a:						11	7	2	1		ɑ:

De afwijkingen bij V zijn grotendeels aan het gebruik van diacritica te wijten, met uitzondering van de /a/-regio.

Schema 4: Vergelijking RND met de transcriptie van H

	/i:/	/u:/	/e:/		/a:/	/ɔ:/	/o:/	/ɔ:/	/u:/	/ə/		
i:	8								1	2	ur	109
u:		10							3			ω:
		4	12					3				
e:				8				9	5			o:
				7	1	1	6	4				
ɛ:					1	2	2					ɔ:
							1					
æ:					1							ɒ:
a:					15	3	1					
					2	1	1					ɑ:

Ook bij H liggen de meeste realisaties op of vlak bij de diagonalen.

Teneinde een beeld te krijgen van de overeenstemming van V en H op het vlak van de enge, fonetische transcriptie vergelijken we nu apart V en H in een verwarringsmatrix. Dat gebeurt op basis van alle vocaalnuclei (enkelvoudige vocalen en eerste elementen van diftongen) zonder rekening te houden met andere diacritica dan alleen hoger/lager/voor/achter bij het basisteken (Schema 5 en 6).

Schema 5: Voorvocalen (vlnr H; vbno V)

	i	ɪ	e	ɛ	æ	a	ɑ
i	24						
ɪ	1	24					
e		28	6				
ɛ			14	4			
æ				23		1	
a						4	16
ɑ							1
							17

Schema 6: Achtervocalen (vlnr H; vbno V)

ɑ	ɒ	ɔ	o	ɔ	u
					16
		1			1
					ω
				2	
		1	17		o
		29	7	11	ɔ
		1			ɒ
13	1	1			ɑ

Niet in het schema ondergebracht zijn de volgende correspondenties:

V		H	
y	=	y	1
ə	=	ə	109
ə	=	ø	1
ə	=	ɔ	3
ø	=	ø	1

In de categorie achtervocalen bij [ɔ] (uitgaande van H) zijn de twee transcribenten het 4 maal niet met elkaar eens. Wat ernstiger is, dat van de 18 gevallen die V als /ɔ/ scoorde, H er 7 als /o/ en 11 als /ɔ/ waardeerde. Dit betekent dat er in het [ɔ]-[o] gebied in 22 op de 70 gevallen geen overeenstemming bestaat (31%). Er is dus in 69% van de gevallen wel overeenstemming tussen V en H. De 3 afwijkingen van ə = ɔ betreffen onbeklemtoonde lettergrepen in de positie voor /l/, in welke positie sprake is van ronding. Toch is er sprake van vergaande overeenstemming tussen beide transcribenten. Als men de diacritica (de allofonen) buiten beschouwing laat dan stemmen de transcribenten in 90.3% van de gevallen met elkaar overeen, namelijk 243 overeenkomsten op een totaal van 269 (hierbij is de /ə/ regio niet meegerekend). De overeenstemming stijgt tot 92.1% indien die regio wel meegerekend wordt (352 van de 382 gevallen).

Als we de diacritica wel verdisconteren met als waarde 0.5 dan is de overeenstemming uiteraard lager: 76% (204.5 op 269) zonder de /ə/ regio, en 82.1% (313.5 op 382) inclusief de /ə/ regio. En daarmee is de validiteit (in dit geval criteriumvaliditeit) van de transcripties op 'broad' niveau in vergaande mate verzekerd, ook al gaat het om percentages van overeenstemming en niet om een exacte maat van validiteit. Op eng niveau bestaat die validiteit ook, maar in mindere mate.¹⁰

2.2. Validiteit van dialectgegevens en "Grundmundart"

Omdat het door Goossens voorgestane criterium de vorm heeft van het systeem van een strikt lokaal gebonden dialect, wordt de validiteitsvraag ruimer beantwoord dan alleen maar voor wat betreft de transcriptie van dat dialect, namelijk ook ten aanzien van de validiteit van het taalgebruik van de informanten.

¹⁰ Een mogelijkheid om transcripties van verbonden spraak te valideren aan fysiologische data (i.c. serieel in de tijd gesampled 10 ms. electropalatogrammen) wordt besproken door Kerswill en Wright (1989). Deze procedure is uitsluitend werkbaar als men een niet te grote hoeveelheid "connected speech processes" te behandelen heeft.

Maar ik moet hier een paar praktische en methodische voorbehouden maken.

- 1) In de praktijk bestaat er niet voor ieder van de onderzochte plaatsen een onafhankelijke taalbeschrijving. Zelfs al zou dat wel zo zijn dan is er nog
- 2) het methodisch probleem dat er een aanzienlijk tijdsverschil kan zitten tussen de datum van het criterium - de dialectbeschrijving die gebruikt wordt als ijkpunt - en het onderzoek dat geijkt wordt. Inmiddels kan het dialect op bepaalde punten veranderd zijn. Dat heeft tot gevolg dat er op die punten niet geijkt kan worden. Zo zijn er aanwijzingen voor veranderingen in het foneemstelsel van Egmond sinds Heeroma's beschrijving van 1935.¹¹ Dat hoeft niet altijd grote gevolgen te hebben voor de validatie. Als de veranderingen beperkt van aard zijn en goed traceerbaar dan is het probleem beperkt.
- 3) Een bijkomend methodisch punt is de vraag of het fonologisch systeem - het criterium zelf - niet ook op validiteit en betrouwbaarheid onderzocht zou moeten worden. Meestal wordt ervan uitgegaan dat zo'n systeem, indien opgesteld door of met behulp van een native speaker, het "echte" systeem weergeeft, en daarom de 'Grundmundart' representeert.

Omdat zowel het ijkpunt - waarvan de structuur bekend verondersteld wordt - als het geijkte - waarvan de ontdekte structuur geëvalueerd wordt - bepaalde marges van onzekerheid vertonen, is er naar middelen gezocht om die marges te verkleinen en om zo "betere", meer valide data te krijgen, om systematische verschuivingen uit te sluiten. In de volgende subsecties komen een aantal aspecten die daarmee samenhangen aan de orde. In 2.2.1 is dat de validiteit in verband met taalstrata; dan in 2.2.2 de validiteit in verband met oordelen van sprekers, de houding van de spreker ten opzichte van zijn dialect; in 2.2.3 de validiteit en de keuze van sprekers, de sprekerskenmerken. In 2.2.4 wordt de validiteit van de spreekstijl tegen het licht gehouden; formeel en informeel taalgebruik.

2.2.1. *Validiteit en taalstrata: operationalisering van "echt dialect"*

Op zoek naar de meest lokale vorm van dialect heeft men, teneinde de "echte" dialectvormen te eliciteren, verschillende strategieën gevolgd. Ze hebben bijna allemaal gemeen dat ze tot homogenisering van de dialectgegevens leiden. Homogeniseren is het resultaat van het zoeken naar meer regelmatigheid dan er feitelijk in het dialect is, het leidt tot reductie van variatie. Dat kan onder andere gebeuren doordat de veldwerker, soms tegen de zin van de informant, probeert de vorm Y - bijvoorbeeld [rɛ:k] "rijk" - te eliciteren nadat de informant al de vorm X - bijvoorbeeld [dʷɛ:l] "dweil" - heeft gegeven. Een tweede manier is om het aantal informanten tot één te beperken, ook dat vermindert de variatie, en een derde variatievermindering wordt bereikt door een beperking tot één stijlniveau. De belangrijkste strategieën komen hierna uitgebreider aan de orde.

Eén van de pogingen om de meest lokale vormen te betrappen is om zeer kleine gemeenschappen voorwerp van onderzoek te maken. Deze strategie levert

¹¹ Zie hoofdstuk 3.1.

niet het gewenste resultaat. Weijnen (1966, 161) wijst er terecht op dat de druk van buiten in die kleine plaatsen soms zeer groot is en dat er daarom juist minder oudere vormen kunnen voorkomen dan verondersteld; hij releveert ook dat om die reden voor de RND alleen plaatsen met meer dan 2000 inwoners gekozen werden behalve als het niet anders kon.¹²

Overigens wordt in de geschiedenis van de dialectgeografie al betrekkelijk vroeg de homogeniteit van de kleine plaatsen, het dorpsdialect, ontkend. Zo bijvoorbeeld door Jaberg en Jud (1928, 216). Ze stellen dat het principieel onmogelijk is het “oorspronkelijke” dialect in handen te krijgen; hun enige doel is “... die letzte, die jüngste Entwicklungstufe, die moderne Mundart mit allen modernen Mischungen und Infiltrationen” te registreren. “...genuine Mundart gibt es so wenig wie es eine einheitliche Mundart gibt. (t.a.p. 241)” Blancquaert, de instigator van de RND, sluit zich hier in gelijksoortige bewoordingen bij aan en ziet zelf lokale gebondenheid in allerlei taalstrata van algemene omgangstaal tot strikt lokaal (Goeman 1976b, 116). Rousselot (1891), Gauchat (1905) en Terracher (1914) waren hem daar trouwens al in voorgegaan. Rousselot ontkent de homogeniteit binnen één dorpsfamilie op het gebied van de uitspraak, Gauchat doet dat voor een hele dorpsgemeenschap met betrekking tot klankontwikkeling en Terracher concludeert hetzelfde, maar dan voor de morfologie. In zeer kleine dorpsgemeenschappen bestaat er dus al geen homogeen taalgebruik, “echt” dialect is heterogeen van aard.

Een tweede belangrijke strategie tot homogeniseren beperkt het informantbestand tot NORMS (non-mobile, older, rural males (Chambers en Trudgill 1980). Echter, het standpunt van het “zuivere” dialect is ook dan een fictie, omdat er altijd een bepaalde mate van variatie is en was, dus niet alleen in het heden, maar ook diachroon. Soms wordt verondersteld, dat door het ontbreken van mobiliteit er een grotere mate van overeenstemming is met een oudere fase van het dialect. Dat is in zijn algemeenheid onjuist, want die veronderstelling gaat aan het gegeven voorbij dat er ook in het verleden duidelijk sprake is geweest van migratie en mobiliteit. Een bekend voorbeeld is de toevloed van Zuid-Nederlanders naar de republiek gedurende de tachtigjarige oorlog. Briels (1978, 21) schat het totaal van deze inwijkelingen op 10% van de bevolking en voor een aantal grotere en kleinere steden omvat de immigratie tot 1622, zowel van Zuid-Nederlanders als Noord-Nederlanders, gerekend als totaal van de bevolking per plaats, percentages die variëren van 14,5% in Alkmaar tot 67% in Leiden.

“Oud dialect” betekent dus niet “zuiverheid van dialect” of homogeen dialect. En “meest lokale vorm” betekent niet “enige authentieke vorm” en betekent niet het ontbreken van variatie en het ontbreken van vormen die in competitie met elkaar staan. “Echt dialect” kan niet in termen van “zuiverheid” gedefinieerd worden.

¹² Bijvoorbeeld als aan de eis om iedere 5 kilometer een plaats te kiezen, niet voldaan kon worden.

Een ander voorbeeld van mobiliteit die ook al in het verleden optrad vormen de migratiepatronen die zich nog altijd laten aflezen aan achternamen die de herkomst (bijv. *Van Lierop*) aanduiden.¹³ Een speciale vorm van mobiliteit vormen de ontginningen in het veen die vanaf de 11e eeuw tot in deze eeuw plaatsvonden door mensen die van elders kwamen; dijkwerken, droogmaken en kanalengraven werd uitgevoerd door gespecialiseerde arbeiders die van heinde en ver kwamen en die dan vaak ter plaatse bleven hangen. Zo kan het dialect van Schoonoord enerzijds op grond van het lange vocaalsysteem aangemerkt worden als Noord-Drents (Kocks 1970), waar het geografisch ook bij aansluit, maar anderzijds wijkt het dialect van deze pas na 1850 gestichte kolonie op een aantal punten af van zijn directe Drentse omgeving zoals in zijn vormen voor de presens-pluralis (Goeman 1992, 112, hier hoofdstuk 7). Op dat punt komt het meer overeen met het Stellingwerfs, ten Westen van Drente, en met het Gronings in het Noorden. Met geen van beide heeft het, gelegen als het is in (oostelijk) centraal Drente, geografisch aansluiting.

Leidt een beperking tot zeer lokale gemeenschappen en meer specifiek tot de oudere sprekers daarin al niet niet tot homogenisering, zelfs beperking tot één zegsman/-vrouw doet dat niet -ook al vermindert het de kans op variatie. Want kijken we naar de andere kant van het spectrum *lokaal*/dialect - *idiolectisch* dialect, dan is zelfs het idiolect van één persoon al niet homogeen. Stellmacher (1993, 596) noemt een aantal gevallen waar “systemfremde Auskünfte keine Fehlleistungen der Gewährsleute sind”. Hij toont dat aan de hand van een voorbeeld aan waarbij de alternanties niet allofonisch zijn te interpreteren en ook niet samenhangen met een verschil in stijlniveau. De afzonderlijke spreker vertoont dus vaak meer variatie dan diens blootgelegde taalsysteem dat wellicht uitsluitend in de gedachten van de explorator leeft (id., 599).

Dit niet-homogene gedrag van een en dezelfde taalgebruiker is zeker niet iets van onze moderne samenleving, het heeft zich ook in het verleden voorgedaan. In oorkonden kan sterke variatie voorkomen, zelfs binnen dezelfde hand, dus bij een en dezelfde persoon. Gerbenzon (1960) heeft aannemelijk gemaakt dat een dergelijke schriftelijke variatie (in bijvoorbeeld de spellingen voor het Friese woord “recht”: <riucht> versus <riocht>) bij een aantal scribenten correspondeert met werkelijk bestaande uitspraakverschillen, er is namelijk een bepaalde langzame ontwikkeling van meer <u> naar meer <o> die parallel loopt met een klankontwikkeling van /u/ naar /o/ en waarbij over de hele periode zowel in als buiten dezelfde schrijfheden in documenten variatie <u>/<o> bestaat.¹⁴

De veronderstelling dat men bij enig type dialectgebruikers altijd homogeen taalgedrag kan eliciteren berust dus op een fictie. Datzelfde geldt voor de homogeniteitsaanname bij schrijfheden.

¹³ Deze migratiepatronen komen aan de orde in hoofdstuk 6.

¹⁴ Variatie in oudere taalfasen is het onderwerp van hoofdstuk 7,8 en 10.

Een derde belangrijke strategie om het taalmateriaal te homogeniseren bestaat in het opdelen van het taalgebruik in verschillende lagen of taalstrata (de opdeling in stijlstratificatie komt verderop in dit hoofdstuk aan de orde). Ook die strategie van opdelen in taalstrata is onbevredigend. Ze wordt veel gebruikt in de Duitse dialectologie, bijvoorbeeld Bach (1950, 230). Bach onderscheidt de volgende typen taalstrata: a) een standaardtaal die niet noodzakelijk homogeen is en die voornamelijk in de "Bildungschicht", de hogere sociale klasse gepraktiseerd wordt; b1) een regionale omgangstaal met een breed spectrum aan variatie; b2) halfdialect; beide worden voornamelijk in de middenklasse gebruikt; c) lokaal gebonden dialecten die voornamelijk in de "Grundschichten", de lagere klassen, aangetroffen worden, waar men soms nog wel halfdialect, maar meestal niet de regionale omgangstaal gebruikt.

In deze indeling zijn taalstrata en sociale klasse-stratificatie nauw gekoppeld en dat heeft dan ook geleid tot de benaming Grundmundart als correlaat van Grundschicht. Bachs indeling is bekritiseerd door Heinrichs (1961), die erop wijst dat een spreker weliswaar tot een sociale klasse behoort, maar dat hij zich heel goed in méér dan twee strata kan bewegen. Bachs onderscheidingen zijn vrijwel compleet terug te vinden bij Wiesinger (1980, 179 e.v.): Basisdialekt (=Grundmundart), Verkehrsdialekt, Umgangssprache en Standardsprache en is dus als typologie aan dezelfde bezwaren onderhevig. Wiesinger heeft evenwel meer dan Bach en Heinrichs oog voor de variabiliteit binnen en tussen de lagen. Daarnaast geeft hij een aantal functionele omschrijvingen van gebruiksmogelijkheden en situaties. Het basisdialekt verbindt hij met extern-linguïstische factoren als landelijkheid, sterke lokale gebondenheid, conservatisme in de interne ontwikkeling, een weinig mobiele bevolking en een sterk beperkt domein van toepasbaarheid. In het vervolg beschouw ik 'Grundmundart' dan ook als 'diep' of basisdialekt, niet direct gebonden aan één sociaal stratum en met zijn eigen variabiliteit.

Een aantal van zoëven genoemde taalexterne factoren werd hiervoor al door mij als niet noodzakelijk toepasselijk afgewezen bij de bespreking van de veronderstelde behoudendheid. Er is in kleine plaatsen juist kans op minder oude vormen. Ook de veronderstelde immobiliteit moet men sterk relativeren. Er is al vanouds voortdurend mobiliteit in en naar de steden maar ook op het platteland. Hieronder zullen we bij de bespreking van het standpunt van Dressler en Wodak zien dat het criterium van landelijkheid ook niet noodzakelijk van toepassing is. Het enige ankerpunt lijkt mij de lokale gebondenheid te zijn.

Dressler en Wodak (1982, 341-342) menen dat er te weinig argumenten zijn om een vaststaand aantal taalstrata te onderscheiden en om bepaalde taalvarianten aan een specifiek stratum toe te kennen. Zij vermoeden dat dat de reden is dat dialectologen zich proberen te beperken tot "zuivere", homogene dialecten. Voor Oostenrijkse stadsdialecten gaan zij, op basis van de attitude van sprekers en hun intentie om de ene of de andere variant te spreken, uit van slechts twee strata (stads)dialect en standaardtaal (SAG= Standard Austrian German), beide zijn niet homogeen. En deze aanname lijkt me gezien het voorgaande juist.

De laatste jaren is het in de Duitse dialectologie gebruikelijk geworden om in

dit verband de term tweedimensionale dialectologie te gebruiken, waarbij de strata van Grunddialekt tot standaardtaal de ene dimensie vormen en de geografische spreiding de andere (Bellmann, 1986; Auer, 1993; Schmidt, 1993). Stelmacher (1993) legt in ditzelfde kader weer expliciet het verband van de eerstgenoemde Grunddialekt-standaardtaaldimensie met de sociale dimensies zoals we dat hierboven al aantreffen bij Bach (1950).

Ruoff (1973, 1993) vindt de problematiek die met de gelaagdheid van taal te maken heeft te veelomvattend om tot een theoretische verantwoording te komen en operationaliseert “Grundmundart” als: “..die im Lautstand älteste schicht der im Ort gesprochene Sprache”. Zo kan men zijn taalgegevens niet meer valideren omdat men in een cirkelredenering verzeilt. Dit soort leeftijdgebonden operationalisaties wordt ondergraven als Löffler (1980,47) opmerkt dat er voor het geïntendeerde stratum “Grundmundart” toch hele goede ervaringen zijn met mobiele middelbare en jonge sprekers, terwijl anderzijds opgemerkt wordt dat de validiteit van gegevens vaak zeer nadelig beïnvloed wordt door het slechte geheugen en de beperkte concentratie bij oudere sprekers (zie ook Goossens hieronder).

De homogenisering via taalstrata leidt niet tot het echte dialect of de echte spreker, omdat taalgedrag onder alle omstandigheden een grote mate van heterogeniteit vertoont.

Het standpunt van Dressler en Wodak (1982) dat men uit moet gaan van de intentie van de informant om een of andere variant te spreken betekent dat men een potentiële informant selecteert met de vraag “spreekt u het dialect van uw plaats en spreekt u regelmatig dialect in uw omgeving”. Men gaat er daarbij vanuit dat de informant, zoals Grijns (1991, 57) uiteenzet, een “linguistic competence” heeft binnen het kader van een bepaalde taalvariëteit die a) de norm van die variëteit omvat, maar ook b) het receptief en productief communiceren met andere sprekers van die variëteit. Deze opvatting omvat zowel systematische aspecten als heterogeniteit.

Daarmee stelt zich de vraag naar de validiteit van de informant zelf.

2.2.2. *Validiteit van informanten en oordelen van informanten*

Het is belangrijk om via empirisch onderzoek na te gaan of ‘gehomogeniseerde’ informanten valide zegslieden zijn en of ‘niet-gehomogeniseerde’ informanten ook valide kunnen zijn.

De vraag naar de validiteit van de informant is bij mijn weten het meest uitgebreid aangesneden door Werlen (1984) voor de Südwestdeutsche Sprachatlas. Voor die taalatlas werden als informant bij voorkeur NORMs (Non-mobile Older Rural Males) gekozen. Uitgaande van het standpunt dat het lokale dialect niet homogeen hoeft te zijn onderzocht ze de vraag of de atlasinformanten als sociaal gehomogeniseerde sprekersgroep (NORMs) specifieke kenmerken vertonen die afwijken van andere groepen dialectsprekers, die sociaal heterogeen waren samengesteld. Op grond van de ingeperkte selectie van sprekerskenmerken als leeftijd, sociale klasse, geslacht en plattelandsgemeente werd verondersteld dat men bij die informanten de oudst bereikbare vorm van “Grundmundart” had

(vgl. Ruoff). Werlen onderzocht de attitude van deze sprekers ten opzichte van hun dialect en ten opzichte van de standaardtaal, ze staat dus duidelijk in de traditie van de "Zweidimensionalität" (verg. Dressler en Wodak 1982). Als de taalattitudes van 'gehomogeniseerde' dialectinformanten duidelijk verschillen van die van de andere groepen dialectsprekers dan kan men zich volgens haar afvragen of de gegevens van de dialectinformant wel valide zijn.

De validatieprocedure die zij volgt is in beginsel analoog aan die in dit hoofdstuk gevolgd werd met betrekking tot de validering van de transcripties: breng het te ijken materiaal in verband met een ijkingsinstrument waarvan structuur wel bekend is. Bij haar is het ijkingsinstrument de structuur van de attitudes die in haar onderzoek werd vastgesteld enerzijds ten opzichte van het dialect en anderzijds ten opzichte van de standaardtaal. Deze attitudestructuur bevat in beide gevallen dezelfde componenten, maar verschilt bij dialect en standaardtaal en verschilt ook in de vier onderscheiden groepen van dialectsprekers. Ze laat echter een belangrijke stap in de validering na door niet het taalgedrag (te valideren) rechtstreeks in verband te brengen met het ijkingsinstrument (de structuur van de attitudes). Wij zullen deze relatie op basis van het door haar verzamelde materiaal alsnog leggen.

De eerste drie groepen bestonden uit dialectsprekers van het Schwabisch, de vierde bestond in contrast daarmee uit sprekers van Badisch dialect. Groep 1 was de qua sprekerskenmerken gehomogeniseerde groep van informanten (Schwabisch); groep 2 was een qua sprekerskenmerken gehomogeniseerde groep van potentiële informanten die in reserve werd gehouden (Schwabisch), maar nog niet voor de atlas benaderd was; groep 3 bevatte een qua sprekerskenmerken heterogene groep dialectsprekers (Schwabisch) die niet voor de atlas benaderd was en groep 4 bestond uit een qua sprekerskenmerken heterogene groep dialectsprekers (Badisch) die evenmin voor het Badische gedeelte van de atlas benaderd was.

Werlen constateert dat er inderdaad verschillen in attitudestructuur tussen de vier groepen dialectsprekers bestaan (t.a.p. 304 e.v.). Dat wekt, omdat er natuurlijk een relatie bestaat tussen dialectgedrag en attitudes ten opzichte van dialect en standaardtaal, wel twijfel aan de validiteit van bepaalde sprekers. Maar, zoals gezegd beantwoordt Werlen die vraag niet echt, omdat ze nalaat het echte dialectgedrag - dat moet immers geïkt worden - te vergelijken met de attitudestructuur per groep.¹⁵ Werlen geeft (t.a.p. 203) wel een tabel waarin de gegevens staan over de mate van dialectgebruik in de vier sprekersgroepen volgens de eigen subjectieve inschatting van de dialectspreker. Die gegevens over de mate van dialectgebruik noem ik gerapporteerd dialectgedrag en dat dekt zich niet noodzakelijkerwijs met het echte gedrag, maar is er wel duidelijk aan gerelateerd.

Het gaat om "ik gebruik(te) frequent dialect" in vier domeinen: a) vroeger met vriend(inn)en, b) vroeger als kind in het gezin, c) huidig taalgebruik thuis en d) vroeger op school. Deze gegevens, die, hoewel het om gerapporteerd dialect-

¹⁵ Overigens zijn attitudinale factoren geen duidelijke voorspellers gebleken van het gedrag.

gedrag gaat toch in relatie met werkelijk dialectgedrag staan, worden door haar niet in verband gebracht met het ijkingspunt.

Dat kan alsnog gedaan worden op basis van de ruwe gegevens die zij meedeelt. Helaas zijn die per sprekersgroep gegroepeerd, zodat ik ze niet op individueel niveau kan heranalyseren. Wel is het mogelijk om op grond van haar gegevens een idee van de samenhang tussen gerapporteerd dialectgedrag, positieve attitude ten opzichte van dialect en positieve attitude ten opzichte van de standaardtaal te krijgen met behulp van een categoriale multivariate techniek.¹⁶ Omdat de resultaten uit Werlens factoranalyse niet bruikbaar waren (de resultaat tabellen waren niet meer direct naar de sprekersgroepen terug te koppelen), werden haar gegevens betreffende de oorspronkelijke attitudeitems ingedeeld in 5 factoren op de manier die Werlen in een vooronderzoek had vastgesteld (t.a.p. 267 en 339). Overigens gaat het ons hier niet zozeer om de resulterende verschillende scores met betrekking tot de attitudele factoren¹⁷ en het gerapporteerd dialectgebruik, maar het gaat ons vooral om de verschillen tussen de groepen dialectsprekers.

Ik formuleerde drie modellen:

- 1) gerapporteerd dialectgebruik met de vier situaties/domeinen en de vier sprekersgroepen (8 factoren) als onafhankelijke variabelen;
- 2) positieve houding ten opzichte van dialect met de vijf attitudele factoren en de vier sprekersgroepen (9 factoren) als onafhankelijke variabelen;
- 3) positieve houding ten opzichte van de standaardtaal met de vijf attitudele factoren¹⁸ en de vier sprekersgroepen (totaal dus 9 factoren) als onafhankelijke variabelen.

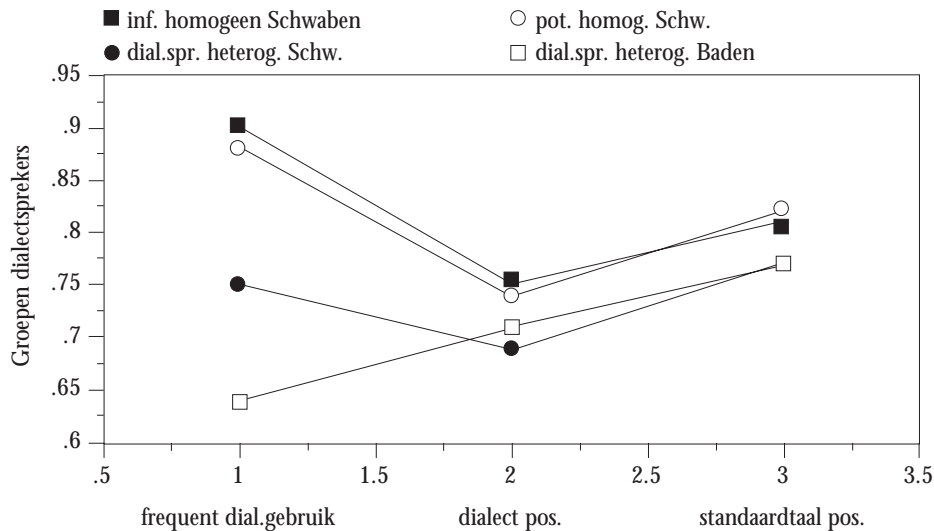
In figuur 1 zijn de resultaten betreffende de attitudestructuur tesamengebracht met die van het dialectgedrag. Men kan de mate van (v.r.n.rl.) positieve attitude zien ten opzichte van de standaardtaal, de mate van positieve attitude ten opzichte van het dialect, en de mate van dialectgebruik in de vier onderscheiden groepen.

¹⁶ Gebruikt werd Goldvarb 2.0 (Rand en Sankoff 1990).

¹⁷ Voor de twee taalvariëteiten dialect en standaardtaal waren dat de factoren: *vitaliteit/productiviteit, gebruikswaarde, economisch/pregnant, duidelijke structuur* en *sociaal gewaardeerd/mooi*.

¹⁸ Werlens attitudegegevens (Werlen, 217-242) werden herschaald naar 1 indien men positief scoorde met betrekking tot de taalvariant in kwestie (dialect resp. standaardtaal), naar 0 indien men de negatieve pool verkoos, middenscores werden gelijkelijk over de twee polen verdeeld. Bij gerapporteerd dialect/taalgedrag werd per domein/situatie eveneens gedichotomiseerd tot dialect- versus standaardtaalgebruik. Het resultaat van een Goldvarb-analyse bestaat uit gewichten voor de factoren tussen 0.00 en 1.00 die het relatief belang weergeven van de factoren met betrekking tot mate van (gerapporteerd) dialectgebruik, en de mate van positieve attitude ten opzichte van dialect en standaardtaal. Deze gewichten kunnen nog verder uitgesplitst worden in een algemeen gemiddelde, gemeenschappelijk aan alle factoren, en een gewicht dat specifiek is voor iedere factor afzonderlijk. Ik ga uit van de niet-uitgesplitste gewichten vanwege de vergelijkbaarheid tussen de drie modellen.

Figuur 1: Dialectgebruik en attitude t.o.v. dialect/standaardtaal

Horizontaal: 1 = frequent dialectgebruik in 4 domeinen;
 2 = positieve houding t.o.v. dialect;
 3 = positieve houding t.o.v. standaardtaal.

De vier groepen sprekers gedragen zich in attitudeel opzicht (het ijkpunt) gelijksoortig, dialect wordt lager gewaardeerd dan de standaardtaal. De waardering voor dialect blijft achter bij het gerapporteerde gebruik, behalve bij de groep dialectsprekers uit Baden, want daar ligt de waardering hoger dan wat gerapporteerd wordt.

Weliswaar is het (gerapporteerde) taalgedrag van de Schwabische NORMS, de z.g. "echt-dialect"-sprekers uniformer dan de groep dialectsprekers met een heterogene achtergrond, de drie groepen Schwabische sprekers hebben toch heel gelijksoortige profielen;¹⁹ de heterogene groep dialectsprekers kan, gegeven de mate van dialectgebruik en de attitude, toch als representant van het "echte" dialect gelden: het niet noodzakelijk homogene, lokale dialect, de "Grundmundart". Anders ligt de situatie in Baden. Hier lijkt een regionaal verschil in mate van dialectgebruik een rol te spelen, maar zonder nadere gegevens over qua sprekerskenmerken *homogene* groepen van sprekers in Baden valt daar verder niets met zekerheid over te zeggen.

De attitudele structuur van alle onderscheiden groepen dialectsprekers vertoont onderling grote gelijkenis, uit dien hoofde hoeft er geen twijfel te bestaan aan de validiteit. Een groep (Baden) heeft een wat ander taalgedrag.

¹⁹ Een correlatie- of een regressieberekening is, omdat er slechts drie sprekersgroepen zijn, betrekkelijk zinloos; een significantiewaarde kan onder de gegeven omstandigheden niet berekend worden, er blijft maar 1 mogelijkheid tot schending over.

De conclusie is, dat ook groepen van dialectsprekers met heterogene achtergrondkenmerken valide data leveren en dus representanten van hun lokale dialect kunnen zijn - in dit geval met betrekking tot hun eigen (gerapporteerd) dialectgedrag - en dat spoort met het criterium van Dressler en Wodak die de intentie²⁰ van de spreker als uitgangspunt nemen.

2.2.3. *De praktijk van het Nederlandse dialectonderzoek*

2.2.3.1. ACHTERGRONDKENMERKEN VAN SPREKERS

In de voorafgaande secties 2.2.1 en 2.2.2 hebben we gezien dat een beperking tot NORMs (=non-mobile, older, rural males) die meestal afkomstig zijn uit een lagere sociale klasse, geen noodzakelijke voorwaarde is om valide dialectmateriaal te verkrijgen. In deze sectie onderzoeken we hoe men in de praktijk van het Nederlandse dialectonderzoek gehandeld heeft.

Men veronderstelt vaak dat ook het Nederlandse dialectonderzoek zich beperkt heeft tot de NORMs. Goossens (1977, 73) is die mening in ieder geval met betrekking tot de 'O' van NORMs - het leeftijdsaspect - niet toegedaan. Hij vindt dat men eigenlijk alleen op oudere informanten is aangewezen als men op zoek is naar taalantiquiteiten. Dat oudere mensen het dialect het best zouden kennen is volgens hem "een algemeen verspreid" bijgeloof (vgl. hierboven wat Löffler (1980, 47) opmerkte). Daartegenover staat de visie van Hoppenbrouwers (1990, 9 en 84) die vermoedt dat de situatie in Nederland zal gaan lijken op de Britse: langzamerhand zal het dialect op het verstedelijkte platteland beperkt worden tot de kring van NORMs, de oudste autochtone mannen en wel door de uitbreiding van het communicatieve bereik van het regiolekt over meer en meer situaties.

Taeldeman (1986, 1987, 1989) daarentegen beperkt zich niet tot NORMs. Voor de Vlaamse situatie toonde hij aan dat er enerzijds sprake is van dialecten die sociale en leeftijdsgebonden variatie vertonen en dan vaak relatief homogener zijn met in geografisch opzicht sterk gradueel verlopende taalstructurele overgangen, maar dat er anderzijds gevallen zijn van overgangsdialecten waarin de taalstructurele overgangen zeer abrupt zijn, zonder dat de variatie sociaal gebonden is. De twee typen van overgangen doen zich niet alleen voor op het verstedelijkte platteland, maar ook in meer rurale gebieden.

De conclusie die we hieruit moeten trekken is dat de keuze van informanten niet beperkt moet zijn tot a) NORMs en bovendien niet tot b) homogeen geachte rurale plaatsen.

Ik bespreek daarom eerst het niet-NORMs-karakter, de heterogeniteit qua sprekerskenmerken, en vervolgens de heterogeniteit in geografisch opzicht. We kunnen, net als van bij de analyse van Werlens materiaal hierboven, een uitspraak

²⁰ In de Nederlandse dialectologie werd ook het begrip 'taalwil' gebruikt (Heeroma 1956). Taalwil is iets anders dan de intentie van de spreker. Taalwil is een voornamelijk sociolinguïstisch en taalpolitiek begrip. Het is de inzet van meerdere personen die het eigen dialect een betere status zoeken te geven. De intentie van de spreker is daarentegen een momentane individuele keuze. Als die keuze habitueel is komen we mogelijk op het terrein dat Heeroma met taalwil omschrijft.

doen over de validiteit van onze data ontlokt aan groepen heterogeen samengestelde Nederlandse dialectsprekers.

Een beeld van de spreiding van de achtergrondkenmerken van dialectinformanten is te krijgen uit Daan (1963, xi-xiv) en Gerritsen (1979) voor het informantenbestand van de grootste dialectenquêterende instantie in Nederland.²¹ Het betreft de situatie van respectievelijk 1956 en 1979 en het gaat hier om schriftelijke enquêtes. Voor mondelinge enquêtes kunnen we teruggrijpen op Johnston (1985), die een deel van de persoonsgegevens van de RND (=Reeks Nederlandse Dialectatlassen) uit de periode 1925-1980 nader heeft geanalyseerd.²² Het gaat hier om de informanten uit de middenklasse, omdat die, volgens het heersende beeld dat nogal eens in de sociolinguïstische literatuur naar voren gebracht wordt, niet in traditioneel dialectonderzoek vertegenwoordigd zouden zijn omdat ze daar als niet-valide dialectsprekers zouden gelden. In tabel 1 geef ik het materiaal, waarbij ik me net als Johnston beperk tot opgave van het percentage beroepsopgave uit de middenklasse.

Tabel 1: Achtergrondkenmerken van de informanten van het Meertens Instituut en van de informanten uit de RND

jaar	Tot. inf.	%vrouw	Lftd. mannen+vrouwen			Tot. beroepsopgaven	
			% 0-30	%30-60	%60+	mannen+vrouwen	% Middenkl.
1956	1600	15	9.1	48.8	42.1	1380	68.6
1979	711	26	27.2	21	51.8	607	52.1
RND 1925-1980	4234	23.1	28.7	45.7	25.6	3414	47.9

Zowel Daan als Gerritsen gebruiken een fijnere klasseindeling, maar omdat Johnston met een Engelse indeling in drie sociale klassen werkt, heb ik de fijnere klassenindeling van Daan en Gerritsen eveneens tot drie strata herleid.²³

Uit de cijfers blijkt zeker geen algemene voorkeur voor informanten van boven de 60, met uitzondering van 1979 zijn de leeftijdsgroepen van jonger dan 60 jaar ruim vertegenwoordigd. Vrouwen zijn redelijk maar niet genoeg vertegenwoordigd, de Nederlandse cijfers steken evenwel gunstig af bij buitenlandse enquêtes (zie daarvoor Johnston 1985). De middenklasse lijkt overgerepresenteerd (68.6, 52.1 en 47.9%), maar komt wel overeen met het huidige overwicht van de middenklasse in de Nederlandse maatschappij.

²¹ Het Meertens-Instituut te Amsterdam.

²² Verg. ook: Hagen (1995).

²³ Onduidelijk is hoe Johnston agrariërs in concreto indeelde. Hij zegt wel dat hij grote boeren met eigen personeel bij de Middle Class telt, hetgeen zeker voor Groningen overwegend zal gelden, maar voor andere gebieden leveren de aanwijzingen in de bronnen toch geen aanknopingspunten.

De praktijk van het Nederlandse onderzoek om al deze sprekers te beschouwen als goede representanten van het lokale dialect, de “Grundmundart”, blijkt dus te stroken met de ideeën van Goossens en Löffler.

Johnston (1985, 87) wijst op de communis opinio dat naarmate men in een hogere sociale klasse zit er minder lokale dialectvormen gebruikt zouden worden en dat hun taalgebruik de lokale vorm van de standaard²⁴ nadert; immers: lage sociale status is geassocieerd met lokaal dialect. Maar hij laat de mogelijkheid open dat er in Nederland minder sprake is van stigmatisatie dan in Engeland en Frankrijk, hetgeen zou leiden tot een naar verhouding geringere aanwezigheid van variatie-patronen van stilistische en sexe-gebonden aard: in Nederland zouden sprekers dan in een formele context relatief minder naar de standaardtaal neigen, en vrouwen zouden zich ook relatief minder naar de standaardtaal richten.

De vraag doet zich nu voor of die Middle Class sprekers dan wel echt dialect spreken, ze vormen immers een hogere sociale laag. Zijn het goede, valide, dialect-informanten? Johnston (1985, 89) heeft deze vraag proberen te beantwoorden door in de RND na te gaan hoe het lag met de frequentie van gerapporteerd dialect-gebruik²⁵ van Middle Class-sprekers per RND-atlasdeel en naar grootte van hun woonplaats.²⁶ Dit laatste geeft mogelijk indicaties over stad-platteland tegenstellingen. Johnstons (Fig. 5.4) onderscheidt de woonplaatsen in 4 klassen naar inwonertal: 0-5,000; 5,000-10,000; 10,000-50,000 en meer dan 50,000 inwoners; bij de frequentie van het dialectgebruik onderscheidt hij 4 graden: nooit, soms, meestal en altijd.

Johnstons bespreekt de tabel, maar analyseert de gegevens verder niet. Evenmin houdt hij rekening met het tijdsverschil in de RND gegevens. Johnston heeft niet geanalyseerd of en in hoeverre de mate van dialectgebruik in de middenklassen is veranderd. Het is belangrijk om dit om dit mogelijke effect wel na te gaan omdat de gegevens voor de verschillende delen van de atlas verzameld werden over een periode die loopt van 1925-1980 en in dat tijdsbestek kan de situatie sterk veranderd zijn.²⁷

Johnstons data, door mij aangevuld met die voor Groningen/Noord-Drente, Zuid-Drente en Noord-Overijssel, werden geanalyseerd om het effect van de

²⁴ Beïnvloeding door de standaardtaal wordt expliciet besproken in hoofdstuk 5 en 6.

²⁵ Opgemerkt moet worden dat Johnston niet vermeldt dat de gegevens over de mate van dialectgebruik geen objectieve vaststelling zijn, maar dat het de subjectieve rapportering van de informant over hun eigen taalgedrag betreft, in dit opzicht zijn deze sprekersoordelen volstrekt parallel aan die van Werlen.

²⁶ De regio Groningen/Noord-Drente laat hij buiten beschouwing omdat er nauwelijks opgaven zijn over het dialectgebruik. Hij gebruikte het Friese deel niet, en evenmin het laatstverschene deel betreffende Zuid-Drente en Noord-Overijssel. In tabel 1 en 2 werd dit laatste deel door mij wel in de opstelling meegenomen. De schriftelijke enquêtes betreffen alleen Nederland, de RND betreft zowel Vlaanderen als Nederland.

²⁷ Taalstructurele verandering met betrekking tot t-deletie wordt besproken in hoofdstuk 5. Het betreft veranderingen tussen de tijd van de opnamen voor de RND en die voor GTP. Historische taalverandering met betrekking tot eenheidspluralis op -t komt aan de orde in hoofdstuk 7 en 8.

verdeling in “woonplaatsgrootte”, “regio” en “tijd” bij de middenklasse op het dialectgebruik te schatten. De vraag is dus: zijn er voldoende middenklasse sprekers van “echt dialect”, van de “Grundmundart”. Vanwege het feit dat het om gegroepeerde gegevens ging werden de gegevens geanalyseerd met behulp van Goldvarb v.2.0.²⁸

De resultaten van mijn analyse zijn samengevat in tabel 2.²⁹ De analyse verliep in twee stappen. Het model dat getoetst wordt bevat als afhankelijke variabele

- a) de waarschijnlijkheid (schaal [0.0 - 1.0]) van frequent dialectgebruik (naar zelfrapportage) in de middenklasse; het bevat verder als factoren de onafhankelijke variabelen
- b) atlasregio (op basis van atlasdeel), c) grootte van de woonplaats en d) tijd van de opname.

Als meting voor de tijd waarin de gegevens werden opgenomen werd een indeling gemaakt in decaden. Daarbij werd uitgegaan van het verschijningsjaar van het atlasdeel. Viel dit voor of in het vierde jaar van een decade, dan ben ik ervan uitgegaan dat de gegevens uit de voorafgaande decade stamden.

De eerste stap bestond uit een analyse waar de tijdsvariabele in de analyse betrokken was. In dat geval kon het programma niet tot eenduidige oplossingen komen: de variable “tijd” kon zowel meegenomen worden in het model, maar kon evengoed worden weggelaten.

De tweede stap bestond uit een beperking tot de regionale factor en de plaatsgrootte-factor. De variabelen “regio” en “grootte van de woonplaats” werden wel door het Goldvarb-programma meegenomen. Daardoor kunnen we als conclusie trekken dat bij deze RND-data de twee laatst genoemde factoren/variabelen volstaan als verklaring voor het gerapporteerde dialectgedrag, en dat de variable “tijd” geen rol speelt. Om hierover meer zekerheid te krijgen werden de gewichten³⁰ voor de regio’s gecorreleerd met het verschijningsjaar teneinde na te gaan of er alsnog een ontwikkeling naar meer of minder dialectgebruik viel te constateren, maar dit leverde geen significant verband op.³¹ Dat betekent dat de mate van dialectgebruik in chronologisch opzicht constant is gebleven.

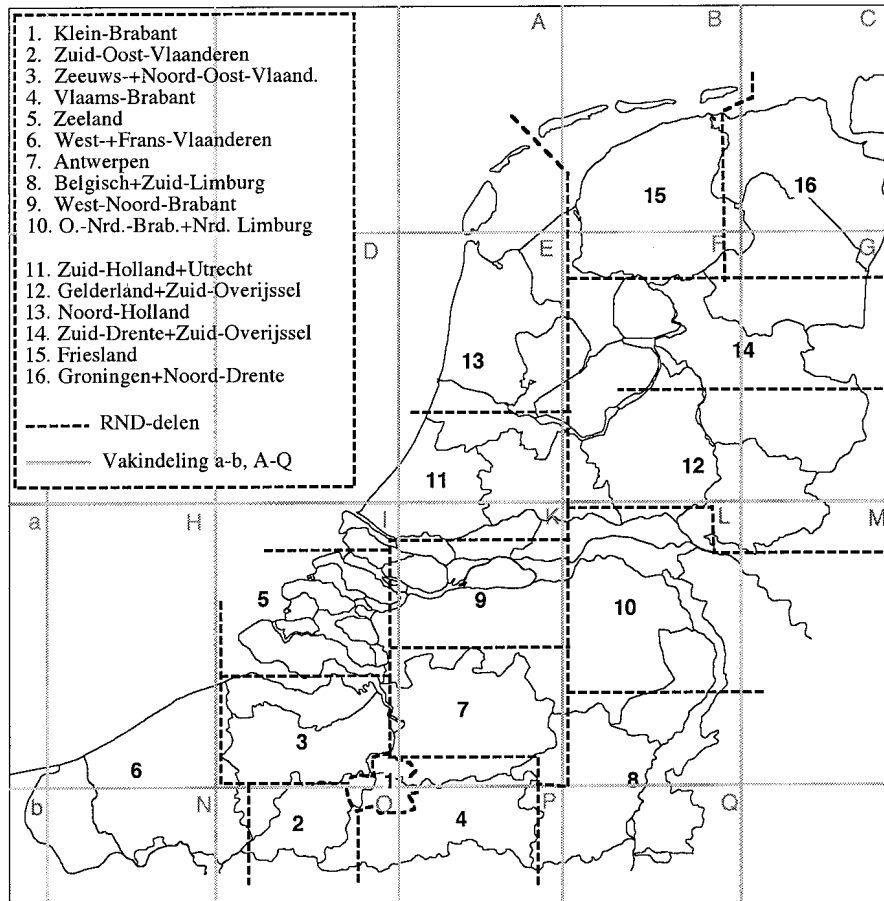
²⁸ Vanwege beperkingen in het programma Goldvarb was het noodzakelijk om de afhankelijke variabele: frequentie van dialectgebruik te dichotomiseren. Daartoe werden de categorieën “meestal” en “altijd” samengevoegd tot: “zeer frequent”; de categorieën “soms” en “nooit” tot: “infrequent”.

²⁹ Op basis van statistische criteria verwijderd het programma bepaalde factoren eerst uit het model en voegt ze daarna eventueel weer toe. De procedure is vergelijkbaar met die van stepwise multiple regression.

³⁰ Het programma rapporteert drie gewichten: 1) een algemeen gemiddelde dat een soort van basiswaarde is die alle factoren gemeen hebben; 2) de gewichten van de categorieën waaruit iedere factor bestaat (resp. de afzonderlijke regio’s en grootte-klassen woonplaats) en 3) 1 en 2 gecombineerd en onderling gewogen.

³¹ Spearman’s Rho (gecorr. voor ties) = -0.444, bij $p > 0.05$ en $N = 14$.

Kaart 1: Atlasdelen Reeks Nederlandse Dialectatlassen
Vakindeling volgens Grootaers-Kloeke

Tabel 2: Middenklasse: waarschijnlijkheid van frequent dialectgebruik (schaal [0-1]) naar regio en woonplaatsgrootte; gerangschikt naar dalend gewicht.

RND-gegevens: regioaanduiding: zie kaart 1.

Alg. Gemiddelde: 0.770			
regio	gewicht	Alg.gem.+gew.	jaar atlasdeel
Vlaams Brabant	0.731	0.90	1938
West-Vlaanderen	0.666	0.87	1946
Zuid-Limburg	0.666	0.87	1962
Z-Oost-Vlaanderen	0.661	0.87	1930
N-Oost-Vlaanderen	0.482	0.76	1935
O-Noord-Brab.+N-Limburg	0.417	0.70	1966
Gelderland +Z-Overijssel	0.367	0.66	1973
Klein Brabant	0.362	0.65	1925/1952
Zeeuwse eilanden	0.357	0.65	1940
Antwerpen	0.297	0.59	1958
Z-Drente +N-Overijssel	0.256	0.53	1980
N-Zuid-Holland +Utrecht	0.197	0.45	1968
Noord-Holland	0.196	0.45	1969
Z-Zuid-Holland+W-Noordbrabant	0.158	0.38	1952
grootte woonplaats	gewicht	Alg.gem.+gewicht	
0- 5,000 inw.	0.547	0.80	
5,000-10,000 inw.	0.450	0.73	
10,000-50,000 inw.	0.367	0.66	
> 50,000 inw.	0.235	0.51	
Bron: Johnston (1985) en eigen tellingen.			

Uit Tabel 2 blijkt dat bij de RND-informanten uit de middenklasse over de hele linie het basisgemiddelde voor frequent dialectgebruik (0.77) zeer hoog is. In plaatsen met een inwonersaantal van < 5,000 is dat naar verhouding nog meer (0.80), naarmate de plaatsen groter zijn is dat minder. Tweederde van de middenklasse-sprekers uit het informantenbestand van de RND, die in middelgrote plaatsen wonen (> 10,000-50,000) spreekt nog altijd volgens eigen zeggen zeer frequent dialect (0.66).

De mate van dialectgebruik verschilt naar regio. In de tabel zijn die naar mate van dialectgebruik geordend: Vlaams-Brabant, West-Vlaanderen, Zuid-Limburg en Zuidoost-Vlaanderen vertonen een frequent dialectgebruik dat hoger ligt dan gemiddeld (0.770). De overige 10 regio's zitten lager dan dat gemiddelde; West-Noord-Brabant (voornamelijk bepaald door de regio's in dat atlasdeel die bestaan uit een deel van de provincie Zuid-Holland en de streek rond Willemstad), Noord- en Zuid-Holland, Utrecht, zuidelijk Drente en noordelijk Overijssel, alsmede Antwerpen, Klein-Brabant en de Zeeuwse eilanden zitten onder de tweederde van de gevallen (algemeen gemiddelde + gewicht). In de westelijke regio's is

de druk van de standaardtaal inderdaad erg groot, in andere regio's uit deze groep is dat voor dialectsprekers uit de middenklasse eveneens het geval.

Johnston (1985, 89) concludeerde dat frequent gebruik van dialect klassegebonden is in de provincies Noord- en Zuid-Holland, Utrecht³² en in het Betuwe-gebied: naar verhouding wordt daar minder frequent dialect gebruikt door de informanten. Overal elders in de middenklasse wordt frequent dialect gebruikt. Mijn heranalyse van het materiaal leert dat ook Antwerpen en Klein-Brabant betrekkelijk laag uitkomen.

Het resultaat voor Antwerpen vinden we bevestigd bij De Schutter (1980) op het niveau van werkelijk dialectgebruik (dus niet: gerapporteerd dialectgebruik). Hij onderscheidt in het gebied van Antwerpen twee verschillende soorten dorpsgemeenschappen naar hun werkelijk gebruik van lexicale, dialect- of standaardtaal-varianten: 1) dialectaal betrekkelijk homogene dorpen en 2) dorpen die betrekkelijk heterogeen zijn.

De procentuele verdelingen van werkelijk gebruik in de middenklasse van dialectbenamingen voor een viertal lexicale velden: kleine dieren, bloemen, traditionele begrippen, recente begrippen staan in tabel 3 voor de twee plaatsen uit De Schutters onderzoek waar hij in de tabel de klasseaanduidingen gaf. Heist op den Berg en Ter Aard zijn plaatsen met een heterogeen karakter. Voor andere plaatsen waren de gegevens niet naar sociale klasse gescheiden (een voorbeeld van een homogeen dorp was Vrasene).

Tabel 3: Percentage dialectbenamingen in de provincie Antwerpen in de middenklasse (volgens tabellen I-IV van De Schutter).

Lexicaal veld	Heist-op-den-Berg	Ten Aard
Kleine dieren	46.2	63
Bloemen	71	86.8
Trad. begrippen	94.4	100
Rec. begrippen	40.7	55.8

Deze twee Antwerpse plaatsen vertonen een duidelijke lexicale heterogeniteit in het werkelijke dialectgedrag.

Overigens vermoedt De Schutter dat het klasseonderscheid (bij hem van laag naar midden) weinig verschil maakt. Daarentegen spelen volgens hem in heterogene gemeenschappen generatie- en geslachtsverschillen met betrekking tot dialectgebruik op lexicaal vlak wel een rol.

Wat betreft werkelijk dialectgebruik in het fonetisch-fonologische bereik heeft Goeman (1984, 121-126) voor Zoetermeer (Zuid-Holland) nagegaan of er op dialectniveau veranderingen zijn opgetreden. Zoetermeer is thans een zeer heterogene taalgemeenschap en ligt juist in een van de gebieden die door Johnston

³² Groningen werd door Johnston niet opgenomen in de tabel; hij vermeldt wel Sassens (in Groningen de enquêteur) mening dat dialectspreken daar ook klassegebonden is.

aangemerkt werden als gekenmerkt door een klassegebonden dialectgebruik waarbij de situatie meer zou lijken op de Britse situatie met een sterk klasseverschil (vgl. Hoppenbrouwers (1990, 9 en 84)). Verwacht mag worden dat dit dialect sterk in de richting van de standaardtaal veranderd is. De gegevens bestonden in Goeman (1984) uit vier verschillende tijdsdoorsneden, en het ging dus om veranderingen in werkelijke tijd. De conclusie was dat er aanvankelijk inderdaad een lichte ontwikkeling in de richting van de standaardtaal-uitspraak was, maar dat er daarnaast interne ontwikkelingen in het dialect waren die de uitspraak vervolgens weer van de standaardtaal wegleidden. Ook in dit geval waren de informanten voornamelijk sprekers uit de middenklasse. Dus zelfs in een meer extreme situatie zijn middenklas-sprekers valide informanten.

In de Nederlandse onderzoekstraditie zijn dus vanouds veel heterogener samengestelde groepen van informanten gebruikt. Nieuw in onze conclusie ten opzichte van Johnston is, buiten de grotere precisie, dat de gegevens van de RND betrekkelijk homogeen zijn met betrekking tot het tijdsverloop. Regionale factoren en factoren van kleinschalige aard, namelijk de factor “plaatsen met minder dan 5,000 inwoners” zijn wel in hoge mate indicatief voor gerapporteerd dialectgebruik in de middenklasse.³³

We kunnen dus de conclusie trekken dat in de RND ook via de middenklasse de “Grundmundart” bereikt kan worden.

2.2.3.2. VALIDITEIT EN SPREEKSTIJLNIVEAU

In deze sectie wordt de invloed besproken van verschillende spreekstijlen op het geëliciteerde materiaal. Het gaat dus om de validiteit van de dialectdata: komt de productie van de informant overeen met de “Grundmundart”.

Dialectmateriaal kan op een aantal manieren geëliciteerd worden: door middel van schriftelijke vragenlijsten, mondelinge enquëtering en elicitatie van spontane spraak, waarbij iedere manier specifieke voor- en nadelen heeft.

Eerst wordt relevante literatuur besproken, eerst dialectologische bijdragen en daarna bijdragen vanuit een sociolinguïstische optiek. Waarschijnlijk maken de spreekstijlen deel uit van een meerdimensionele structuur en vormen ze dus niet één schaal. Vervolgens toets ik een aspect van de stijlproblematiek aan de hand van Nederlands dialectmateriaal. Het blijkt dat informanten toegang kunnen hebben tot meerdere spreekstijlen.

Vaak komt slechts een belangrijk maar ingeperkt, aspect van validiteit, namelijk “valid for what?” aan de orde. De validiteitsvraag wordt dan overwegend gesteld in termen van het onderzoeksdoel, en men heeft naar verhouding wat minder aandacht voor de algemenere vraag die in deze sectie aan de orde is: “geven de gegevens weer wat ze weer moeten geven”.

In verband met de validiteit van dialectgegevens heeft Weijnen (1966, 152-157), aansluitend bij Klooke, de bezwaren onderkend die het gebruik van een

³³ Het criterium voor opname in de RND: alle plaatsen met meer dan 2,000 inwoners past in dit beeld.

vragenlijst in standaardtaal met zich mee kan brengen, vooral in gebieden als Utrecht en Zuid-Holland die qua dialect sterk op de standaardtaal lijken. De vragenlijst van de RND bestaat uit zinnen en uit slechts enkele losse woorden en als losse woorden afgevraagde delen van werkwoordsparadigma's. Goossens (1977, 69-70) geeft de voorkeur aan losse woorden voor segmenteel fonologisch onderzoek. Het is belangrijk voor een fonologie om een invariante vorm te hebben die het foneemkarakter duidelijk naar voren laat komen, en die wordt door de z.g. Pausa-variant geleverd - Panzer en Thümmel's (1971, 33) "Pausa-Phonetik". Goossens is het met ze eens,³⁴ en hij acht het materiaal van de RND voor een deel onbruikbaar voor het klankgeografisch onderzoek van foneemsystemen omdat de vragenlijst voor het grootste gedeelte juist uit woorden in *zinsverband* bestaat. Maar aan het afvragen van losse woorden zitten ook nadelen: Bruneau (geciteerd door Weijnen (1966, 158)) wijst op het gevaar van vertraagde en oververzorgde articulatie bij het afvragen van losse woorden. Het afvragen in zinsverband noemen Panzer en Thümmel (1971, 33) "Satzphonetik", en ze zien als nadeel dat de contextafhankelijke varianten dan verwaarloosd moeten worden worden om de achterliggende systematische verschillen uit te laten komen. Op deze manier wordt een deel van de variabiliteit als irrelevant buiten haakjes gezet.

In ieder geval is materiaal in zinsverband noodzakelijk om data betreffende assimilatie en sandhi-verschijnselen te verkrijgen.

Sinds de onderzoekingen van Labov (1972 (=1966), 70-109) heeft de algemenere validiteitsvraag een prominente plaats op de agenda. Labov's strategie bestaat eruit om het interview in een aantal onderdelen zo te structureren dat er informatie over onderscheiden spreekstijlen beschikbaar komt:

- a) Casual Speech Style (CSS),
- b) Interview Style (IS),
- c) Reading Passage Style (RPS),
- d) Word List Style (WLS),
- e) Minimal Pairs Style (MPS).

Als formeel in verschillende gradatie worden aangemerkt de stijlen b-e; als informeel stijl a. De afgrenzing van a): CasualSpeechStyle (CSS), levert in de praktijk enkele problemen op, en ter nadere vaststelling geeft Labov enige paralinguïstische verschijnselen, z.g. "channel cues", die dat taalgedrag kunnen vergezellen: verandering in spreektempo, toonhoogte, stemvolume, snelheid/diepte van ademha-

³⁴ Dat is natuurlijk niet zo verwonderlijk, omdat in Goossens' definitie van dialect het criterium van het intertalige systeem-karakter zeer prominent aanwezig is. Hij bevindt zich hier in de traditie van Weinreich (1954), die niet zozeer spreekt van dialecten, maar van verschillende systemen. Overigens is Weinreich daar in zijn laatste publikatie gedifferentieerder over gaan denken (zie Weinreich, Labov en Herzog (1968, 101)). Daar laat Weinreich de gelijkstelling van structuur en homogeniteit los; de heterogeniteit is gestructureerd en deel van "unilingual linguistic competence". Zie overigens par. 2.2 hierboven voor een vroege afwijzing van de homogeniteit van het dorpsdialect.

ling en lachen. Wanneer ze ook voorkomen in stijlen b-e dan wordt ook de uiting waarin die cue voorkomt gerekend tot stijl a.

Labov (1972, 99 en 208) gaat er van uit dat de stijlen geordend kunnen worden op één enkele dimensie: van formeel naar informeel, welke dimensie gemeten kan worden door de hoeveelheid aandacht, de audio-monitoring, die aan het eigen taalgebruik besteed wordt. Bij taalgebruik dat onderhevig is aan minimale aandacht bevindt men zich op het niveau van de CSS en dat niveau levert de meest systematische gegevens; het is het niveau van de “vernacular” of, in traditionele termen: de “Grundmundart”, maar dan niet noodzakelijk lokaal gedefinieerd.

Dressler (1975, 13 en 16) is het met deze unidimensionaliteit niet eens. Volgens hem is er geen schaal van stijlen op één enkele dimensie. Hij meent dat langzame spraak deel uitmaakt van een andere dimensie dan de dimensie waarop casual speech zich bevindt. Niet alle fonologische processen worden onderdrukt in formele stijl. Er zijn er integendeel ook heel wat die juist meer aangewend worden in formele of relatief langzame spreekstijl, zo bijvoorbeeld intervocalische, en antevocalische initiële insertie van een glottale consonant in het Duits.

Bovendien kan volgens hem emotie, die kenmerkend geacht wordt voor casual speech, juist tot over-articulatie leiden: lettergrepen met emotionele klemtoon treden op de voorgrond en krijgen meer tijd waardoor Lento-processen kunnen worden toegepast. In Lento-stijl kunnen verlengingsverschijnselen optreden als diftongering, breking, fonologisering van parasitische overgangsklanken (bijv. /*kompt*/ in plaats van /*komt*/).³⁵ In Allegro-stijl verdwijnen daarentegen pauzes en werken processen over woordgrenzen heen. Het aantal geaccentueerde syllaben neemt af en hoe meer syllaben er tussen accentpieken liggen, des te minder fonetisch detail er te vinden zal zijn in de realisering van deze syllaben. Of zoals Goossens (1977, 69) zegt met betrekking tot het vocalisme: “het eigen vocalisme van woorden die in zinsverband in bijtonige positie staan, gaat inderdaad zeer vaak verloren”.

Kritiek van verdergaande aard op het door Labov veronderstelde stijlcontinuüm is door Bell (1984, 150) geleverd. Hij meent dat factor “aandacht” niet bepalend is voor de stijldimensie, maar dat het slechts een bijkomende factor bij de elicitatie is. Volgens hem is aandacht een intermediërende factor voor andere factoren. En dat verklaart volgens hem meteen waarom aandacht soms met stijlverschuiving samenhangt en soms niet. Bell wijst er in dit verband op dat aandacht net zo’n status heeft als tempo, ook daar is er geen consistent verband tussen tempo en reductieverschijnselen in de uitspraak. Zijn conclusie is dat sprekers hun stijl aanpassen aan hun gehoor, en dat daarom de intentie van de spreker de belangrijkste factor is.

³⁵ Voor de Great Vowel Shift wijst Samuels (1972, 41-42) op het belang van de ontwikkeling van onbeklemtoonde vormen in “relaxed style” -resultierend in verlaagde en meer centrale vocaalvarianten- tot beklemtoonde vormen. Lass (1976, 59n) vindt dat deels onbegrijpelijk, deels ondocumenteerbaar.

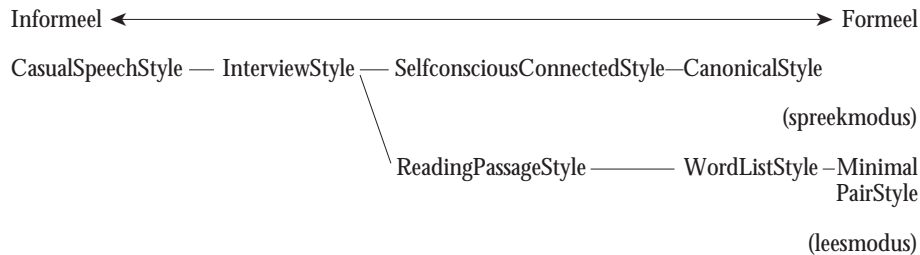
Ook Johnston (1985, 83-84) heeft zich beziggehouden met de vraag naar de rol van de spreekstijlen in traditioneel dialectologisch onderzoek. Hij gaat daarbij uit van het Laboviaanse model van stijlniveaus. De vraag die hij onderzoekt is of materiaal uit traditioneel dialectologisch onderzoek zich in stilistisch opzicht onderscheidt van materiaal dat verkregen is via een sociolinguïstisch design waarbij expliciet rekening is gehouden met stijlverschil.

Hij vergelijkt daartoe de enerzijds realisaties van finale /p t k/ als ejectives [p' t' k'], de realisaties van finale /i:/ als diftongen, en de realisatie van gevoaliseerde preconsonantische of finale uvulaire /r/ met ronding, die hij aantrof in eigen sociolinguïstisch onderzoek, met anderzijds de realisatie van deze verschijnselen in het materiaal van de Survey of English Dialects (Orton e.a. 1962 e.v.) van ongeveer dezelfde streek, om vast te stellen a) of verbonden zinnen uit een dialect-enquête overeenkomen met ReadingPassageStyle (RPS) en b) of losse woorden en woordgroepen overeenstemmen met WordListStyle (WLS); de vergelijking heeft betrekking op de lower class-sprekers omdat de meerderheid van de informanten voor de Survey hiertoe behoort.

De eerste twee verschijnselen (de ejectief realisaties en de diftongen) komen in het sociolinguïstisch onderzoek uitsluitend frequent voor in WordListStyle. Ze zijn zeldzaam zowel in CasualStyle als in FormalStyle (= Labov's Interview Style). Daarom komt hij tot de conclusie dat hier in plaats van de dimensie van informaliteit een andere dimensie: namelijk spreektempo een rol speelt. In dit geval is dat de lento-stijl. De woorden worden in isolatie of met emfase uitgesproken en die lento-stijl is verantwoordelijk voor de overeenstemming tussen traditioneel dialectmateriaal en de sociolinguïstische WordListStyle-gegevens en niet zozeer de dimensie formeel-informeel. In dit opzicht is zijn mening dezelfde als die van Dressler en komt ze ook overeen met Panzer en Thümmels (1971) "Pausa"-variant.

Er komt echter ook overeenstemming voor tussen dialectologisch en sociolinguïstisch materiaal die volgens hem niet via lento-stijl verklaard kan worden en waarvoor de informaliteitsdimensie gehandhaafd kan blijven: op een na alle plaatsen hebben, in alle stijlen, de ongeronde vorm van gevoaliseerde /r/. Het extra kenmerk van ronding komt in het sociolinguïstisch materiaal slechts in één plaats frequent voor en uitsluitend in WordListStyle, terwijl in de Survey dat de gewone vorm voor alle plaatsen in dat gebied is. Er is voor die ronding dus geen fonetische verklaring in de lento-stijl te vinden. Johnston denkt daarom dat er bij traditioneel dialectologisch materiaal niet zozeer sprake is van WordListStyle (WLS), maar van een aparte stijlsoort naast de traditionele classificatie, waarin de canonische vorm van het woord (CaS) duidelijk naar voren komt: een soort formele vorm van spreekstijl, naast de leesstijl (ReadingPassageStyle; RPS), maar formeler dan de InterviewStyle (IS). Hij postuleert in de categorieën die volgen op de CasualSpeechStyle (CSS) en de InterviewStyle (IS) een splitsing in een spreekmodus en een leesmodus. De leesmodus bevat dan naar groeiende graad van formaliteit: ReadingPassageStyle (RPS) en WordListStyle (WLS). Parallel daaraan bevat de spreekmodus: SelfconsciousConnectedStyle (SCS) en CanonicalStyle (CaS). De Nederlandse RND-data vormen volgens Johnston SelfconsciousConnected Style (SCS), omdat het materiaal in zinsverband wordt aangeboden. Zie Fig. 2.

Figuur 2: De informaliteitsdimensie (naar Johnston 1985)

Daarnaast bevat het materiaal enkele gevallen van losse woorden en paradigma's, die in Johnston's classificatie tot de CanonicalStyle (CaS) behoren. De MinimalPair Style (MPS) komt in het RND-materiaal niet voor.

In de sociolinguïstiek impliceert een hoge mate aan formaliteit dat de realisaties sterk in de richting van de standaardtaal zullen gaan. De "Survey of English Dialects"-data hebben in de typologie van Fig. 2 een hoog formaliteitsgehalte. Maar Johnston kan er op cruciale punten geen realisaties vinden die in de richting van de standaardtaal gaan. Hij verklaart dat door aan te nemen dat dialect-informanten blijkbaar het CasualSpeechStyle-stratum gebruiken in Selfconscious ConnectedStyle en CanonicalStyle voorzover het gaat om die dialectkenmerken waarvan men zich zeer bewust is (Johnston 1985, 85).³⁶ Voor kenmerken waar men zich niet van bewust is, de kenmerken waar men zich niet van bewust dringen niet door tot de SelfconsciousConnectedStyle en tot de CanonicalStyle, zodat er dan alleen een vergelijking met ReadingPassageStyle en WordListStyle openstaat.

Deze laatste vaststelling moet mijns inziens gerelativeerd worden. Bij de invulling van schriftelijke dialect-enquêtes kan de informant juist veel reflecteren op zijn taalgebruik; in de zin van Johnston zou men dan uitsluitend dialectkenmerken waarvan sprekers zich bewust zijn, in de antwoorden kunnen aantreffen. Maar er zijn gevallen dat automatische, onbewuste kenmerken, die juist uitsluitend in de CasualSpeechStyle zouden kunnen voorkomen, wel degelijk in CanonicalStyle en SelfconsciousConnectedStyle aangetroffen worden.³⁷ Ik illustreer dit aan de hand van fonologisering van "parasitaire [p] in Lento-stijl", om Dressler's term te gebruiken: bijvoorbeeld *hij kompt/komp* en varianten. Dressler (1975) en ook Ohala (1974, 357-359) beschouwen het fonologische proces als in principe onbewust. Ik vergelijk daarvoor schriftelijk, via vragenlijsten ingewonnen materiaal (als indicatie voor CanonicalStyle) met RND-gegevens (indicatief voor Selfconscious

³⁶ Ook in Katwijk blijkt dit proces te werken. Wald (1984) constateerde zowel bij binnen Katwijk werkzame informanten als bij Katwijkse forenzen juist in de woordenlijst-stijl het hoogste percentage Katwijkse vormen (aanzienlijk meer dan in losse zinnen en in verhaalvorm).

³⁷ Zie over bewust en onbewust ook sectie 2.4.

ConnectedStyle) en met gegevens van spontane gesprekken in dialect (CasualSpeechStyle), zie Goeman (1976b), waar ook de geografische verspreiding van parasitaire [p] in Nederlandse dialecten wordt behandeld. De RND bevat de woordvorm in SelfconsciousConnectedStyle in twee posities: in de positie voor een woord dat met [n] begint en tevens in “pausa” (deze laatste positie is min of meer vergelijkbaar met CanonicalStyle).

De kaartbeelden van de gegevens, die uit de RND en die uit de schriftelijke enquête, stemmen overeen (Goeman, 1976b en 1983, resp. 122-127 (kaarten 3-6) en 202-205 (kaart p. 204)), soms vertoont de RND een wat grotere homogeniteit dan de antwoorden op de schriftelijke enquête. In de RND kwamen een groot aantal opgaven voor zonder /p/, soms zelfs bij dezelfde informant, in de schriftelijke enquête was dat eveneens het geval, binnen een plaats indien er meerdere informanten waren, maar ook ook bij dezelfde spreker. Men zou kunnen denken dat hier beïnvloeding vanuit de orthografie van de standaardtaal bestaat, waar die [p] immers niet voorkomt, maar dat is niet waarschijnlijk. Want uit door mij geëxerpeerde bandopnamen van spontane dialectgesprekken (dus CasualSpeechStyle) (35 verschillende plaatsen in Drente, Overijssel, oostelijke Veluwe en Limburg) voor dezelfde woordvorm kwam, systematisch en regionaal onderscheiden, dezelfde variatie naar voren als uit het schriftelijke materiaal en de RND-gegevens. Zelfs de regressieve assimilatie [mt] > [nt]: [kɔnt] die in het Oosten van Zuid-Limburg voorkomt was in de schriftelijke enquête ruim vertegenwoordigd. Het onderscheid presens tegenover preteritum (*kompt/komp* versus *kwam/kwamp*) speelt geen rol. Enkel de geografische variabele is van belang.

Naar verhouding vertoont Limburg dan de meeste uniformiteit. Oostelijk Noord-Brabant is de enige streek waar in de parasitaire [p] mogelijk een indicatie voor het proces als Lento-verschijnsel te vinden is. Daar komt het verschijnsel in SelfconsciousConnectedStyle (RND in zinsfinale positie) wel voor, maar in zinsverband, in spontaan gesproken spraak (bandopnames van spontane gesprekken) wordt het onderdrukt (resp. Goeman 1983 krt. blz. 204 en Goeman 1976b, krt. 3). De canonische vorm met [p] vertoont zich niet in het presens, maar wel in het preteritum (t.a.p. krtn. 5 en 6).

Deze bevindingen sporen met de hierboven vermelde kritiek op de structuur van het informaliteitscontinuum en ze betekenen dat - contra Johnston - dialectinformanten wel degelijk in de CanonicalStyle toegang hebben tot automatische processen die specifiek geacht worden voor de CasualSpeechStyle en die men meestal als onbewuste kenmerken van het dialect aanmerkt. Inzoverre moet het standpunt van Johnston geamendeerd worden, dat volgens mijn bevindingen de verschillende stijlmodi niet strikt gescheiden kunnen worden naar de dimensie onbewust-bewust en dat informanten, waarschijnlijk in grotere mate dan Johnston aanneemt, beschikken over aanwendbare kennis van informelere stijlstrata als ze zich in een formelere stijl bewegen.

In de vragenlijst die gebruikt werd voor het veldwerkproject FMND (GTP) waarbij spraak op de band werd opgenomen en die verder in dit boek de meeste gegevens heeft geleverd, zijn beide modi aanwezig:

1) basisvormen van losse woorden worden in Nederlandse orthografie aangeboden (leesmodus), 2) morfologisch afgeleide vormen van die basiswoorden slechts door een verwijzing met +/- (spreekmodus), bijv.:

gewoon	meervoud	verkleinwoord
'n aapetc.	-	+
'n autoetc.	+	-

Van het woord *aap* werd dus het simplex (leesmodus) gevraagd en het verkleinwoord (spreekmodus), van *auto* het simplex (leesmodus) en het meervoud (spreekmodus). Bepaalde woorden werden verderop in de lijst in woordgroepen of zinsverband nog eens aangeboden. Een complete lijst van de in de volgende hoofdstukken verwerkte woordvormen is achterin dit boek opgenomen.

Er werd tot nu toe geen algemeen systematisch onderzoek gedaan naar verschillen in realisaties die uitsluitend met deze twee modi samenhangen. Wel hebben Goeman en Van Reenen (1985) gevonden dat het afvragen van items in paradigma-vorm in leesmodus geen vertekening van de gegevens heeft veroorzaakt.³⁸

De resultaten met betrekking tot het proces van parasitaire [p] en de ervaringen bij het veldwerk en de transcriptie wijzen erop dat bij traditioneel dialect-onderzoek ook in het geval van de leesmodus de CasualSpeechStyle toegankelijk is, zelfs in het geval van processen die meer onbewust verlopen, en dat het zo geëliciteerde materiaal van dialectinformanten valide is. De informant is competent met betrekking tot de structuur en de variatie in zijn dialect. Op de specifieke kanten van het GTP-materiaal komen we in 2.3 terug.

We vatten deze sectie samen:

- Casual Speech Style, de meest informele vorm van taalgebruik, interacteert waarschijnlijk met de dimensie van spreesnelheid.
- Enerzijds kan emotionaliteit, in verband gebracht met informaliteit, juist tot Lento-verschijnselen aanleiding geven,
- anderzijds is CasualSpeechStyle onderhevig aan min of meer vergaande reductieprocessen.
- Bij traditioneel dialect-onderzoek is de CasualSpeechStyle toegankelijk voor de spreker.

Met betrekking tot de validiteit en spreekstijl hebben we gevonden dat

- bij traditioneel dialectonderzoek de spreker niet alleen zijn dialect intendeert te spreken, hij heeft de competentie daartoe ook.
- het is niet zo dat spreekstijlen altijd te ordenen zijn op één enkele dimensie; bij dialectsprekers kan die ordening in ieder geval doorbroken worden (toegankelijkheid voor toepassing van andere spreekstijlen).

³⁸ Hier als hoofdstuk 6.

- er kunnen meer dimensies zijn dan de twee genoemde stijlen van spreektempo en informaliteit, bovendien zijn de twee laatstgenoemde dimensies waarschijnlijk niet tot elkaar herleidbaar.³⁹

2.3. De achtergrondgegevens van de informanten in het GTProject

In deze paragraaf gaan we nader in op een aantal achtergrondvariabelen van de informanten van het GTProject in verband met de validiteitsvraag. Dat doen we omdat een groot deel van het onderzoek waarover in volgende hoofdstukken gerapporteerd wordt, gebaseerd is op dialectgegevens uit dat project. In dit hoofdstuk geven we een analyse van het informantenbestand naar de situatie van de ingevoerde transcriptiefiles in 1993. Het betreft 353 plaatsen in Nederland. Later werden nog 12 plaatsen aan het totale bestand toegevoegd. In hoofdstuk 4 worden die achtergrondvariabelen voor het onderzoeksgebied in kwestie expliciet meegenomen; in het geval van t-deletie blijken ze nauwelijks verklarende waarde toe te voegen. Verderop in dit hoofdstuk wordt aangetoond dat deze achtergrondvariabelen bij andere dialectverschijnselen (zoals de zachte /g/) wel een rol kunnen spelen. Weliswaar lijkt er geen gebalanceerde verdeling naar achtergrondvariabelen te zijn omdat er voor iedere plaats in over het algemeen één informant gekozen is, maar over het gehele land gezien weerspiegelen de informanten het Nederlandse spectrum. In al deze gevallen liggen de achtergrondgegevens op individueel niveau; pas in tweede instantie worden ze soms tot grotere groepen tesamen genomen.

In de praktijk wordt de gebalanceerde verdeling toch bereikt. In de volgende hoofdstukken van deze studie wordt gewezen op het feit dat naburige plaatsen *-naburigis* geen absolute eigenschap maar vertoont een afnemend karakter naarmate de afstand tot de oorsprong afneemt- onderlinge gelijkenis vertonen met betrekking tot taal- en dialectverschijnselen (regionale autocorrelatie). Deze gelijkenissen worden ten dele ook weerspiegeld in de subjectieve oordelen van sprekers over de hen omringende dialecten waarvan in hoofdstuk 4 en 10 meer sprake zal zijn. Deze onderlinge gelijkenissen compenseren voor het feit dat deze studie over het algemeen uitgaat van één enkele informant per plaats want binnen een nader te specificeren nabuurschap zullen er altijd meer plaatsen, en dus in ons geval individuen met uiteenlopende eigenschappen, voorhanden zijn. De gekozen procedure hoeft dus niet noodzakelijkerwijs tot inperking van de variabiliteit van de taaldata te leiden en ook niet tot inperking van de variabiliteit aan achtergrondgegevens.⁴⁰

³⁹ Met name voor syntactisch onderzoek zijn in de Nederlandse dialectologie naast het vertalen van zinnen nog twee andere modi gebruikt die meer in een experimenteel kader passen: (schriftelijke) taalgebruiksteksten en schriftelijke beoordelingsteksten: Van Bree (1981) en Gerritsen (1991). Zie in dit verband voor de complementaire meerwaarde van testen naast spontaan taalgebruik Cornips (1994; 1995; 1996).

⁴⁰ Zelfs als we niet tot grotere eenheden aggregeren, dan nog blijft het zo dat de achtergrondeigenschappen van de geselecteerde informanten de gevonden scores op taalkenmerken beïnvloeden.

De achtergrondgegevens betreffen: sociale klasse en leeftijd van de informanten, alsmede geslacht van informanten en veldwerkers; verder de spreekstijl en de grootte van de plaatsen waar geënquêteerd werd tegen het totale spectrum in Nederland. Tenslotte geven we gegevens over de kwaliteit van het door informant gebezigde dialect.

2.3.1. *Samenstelling informantenbestand naar sociale klasse*

De samenstelling van de beroepsbevolking in Nederland in de jaren 1980-1990 vertoont volgens het CBS (1982, 120-121) de distributie zoals weergegeven in Fig. 3 en is geordend van laag naar hoog.⁴¹ De indelingsschaal in 5 klassen is gebaseerd op het niveau van het hoogst behaalde onderwijsdiploma; een van de belangrijke factoren die als weging in een veel gebruikt model van beroepsklassen-indeling (Westerlaak e.a., 1975) gebruikt is.

De CBS-schaal kent 3 onderwijsniveaus: die met een neutrale aanduiding worden benoemd (resp. laag, midden en hoog) en daarbij zijn niveau 2 en 3 nog eens nader onderverdeeld. Dat resulteert in 5 klassen:

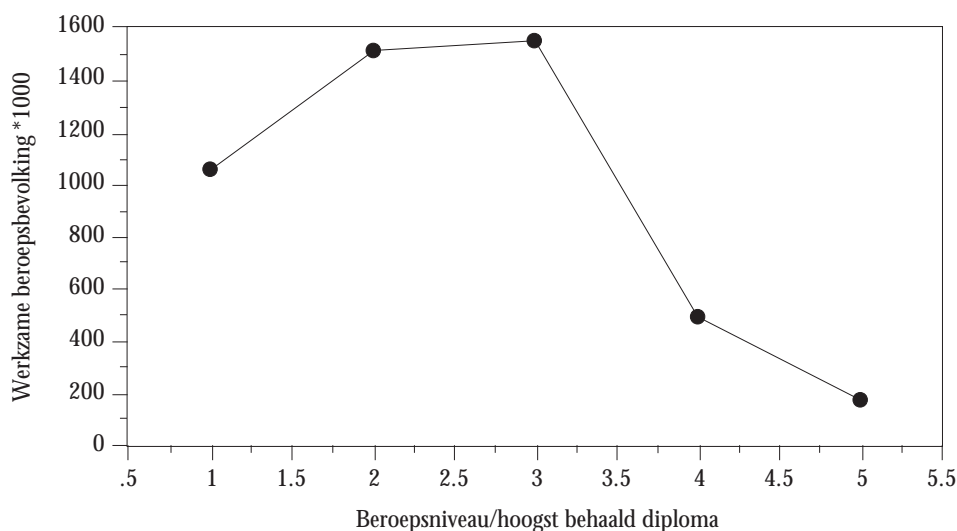
- 1 voorafgaand aan en op het eerste niveau,
- 2 tweede niveau, eerste trap
- 3 tweede niveau, tweede trap
- 4 derde niveau, eerste trap
- 5 derde niveau, tweede trap

De CBS schaal kent bovendien de categorieën "scholier/student" en "niet in te delen/niveau onbekend". Die vallen buiten de rangorde en worden daarom buiten beschouwing gelaten.

Het is dus noodzakelijk om variabelen die invloed uitoefenen, en waarover we gegevens hebben, in de analyse mee op te nemen, teneinde die effecten duidelijk af te perken. Het niet opnemen van significante variabelen, zeker als ze een meer dan miniem deel van de variantie verklaren, leidt tot vergroting van de error en derhalve ook tot misschatting van de wel opgenomen variabelen.

⁴¹ De verhullende terminologie is van het CBS.

Figuur 3: Beroepsbevolking 15-64 jaar (Bron: CBS 1982, 120)

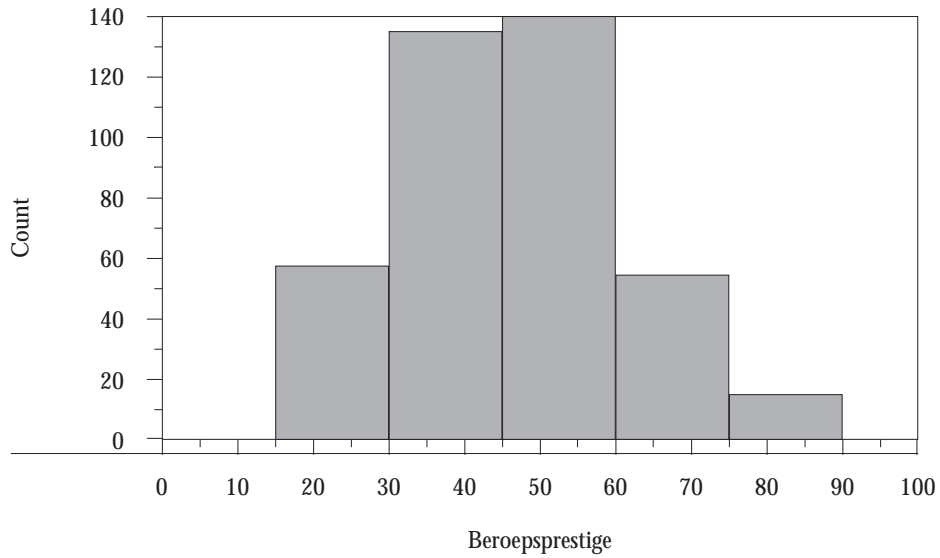

Voor de indeling van de informanten uit het GTProject is gebruik gemaakt van de beroepsprestige-indeling van Sixma en Ultée (1983). Deze schaal is informatiever omdat hij gedetailleerder is. Hij geeft een ordening van beroepen naar het maatschappelijk prestige dat deze genieten. Het laagst gewaardeerde beroep in de GTP-database op deze schaal is 13, het hoogst gewaardeerde beroep is 89.1; de veronderstelling van een onderliggende continue schaal is gewettigd, gegeven het grote aantal geordende categorieën.

Teneinde een vergelijking met de CBS-schaal te verkrijgen werd eveneens een indeling in 5 klassen gemaakt voor het histogram, geordend van laag naar hoog. Gepensioneerde inactieven werden gesteld op het laatst door hun uitgeoefende beroep. Vrouwelijke informanten werden geschaald op hun eigen beroep, maar indien zij zonder beroep waren kregen zij de score van het beroepsprestige van hun partner. De verdeling is te zien in Fig. 4.

De overeenkomst van de verdeling naar beroepsklasseprestige van de GTP-informanten met die volgens het CBS naar hoogstgenoten opleiding is treffend. De laagste klasse (tot schaal 30) is in het GTP-materiaal enigszins ondervertegenwoordigd, de op een na hoogste klasse is licht oververtegenwoordigd. Dit komt voor een deel doordat de leeftijd van de informanten wat hoger ligt dan die van de CBS-populatie; bij een hogere leeftijd is de kans op een hoger beroepsniveau navenant groter. Dat betekent dat de informanten qua sociaal niveau (gemeten in beroepsprestige) een redelijke afspiegeling vormen van de totale Nederlandse bevolking.

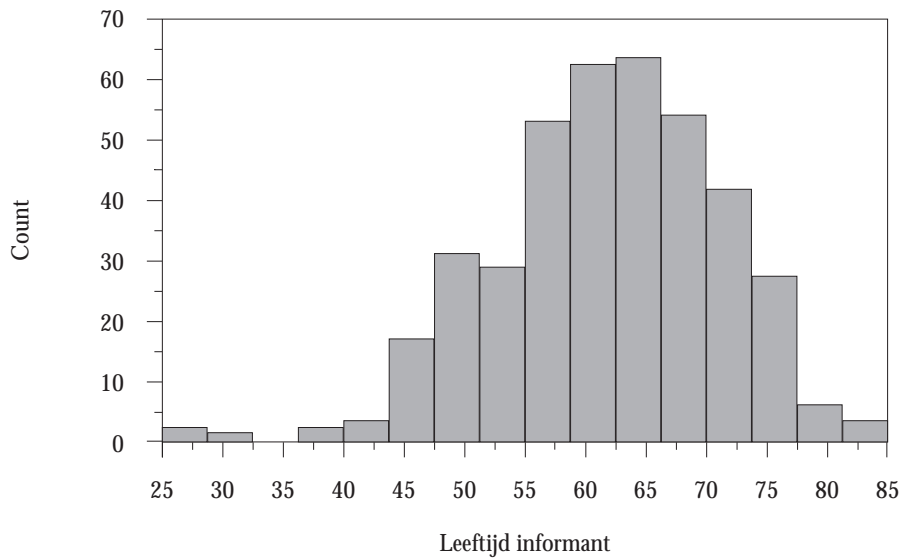
Figuur 4: Histogram van beroepsprestige

2.3.2. Leeftijd van de informanten

De gemiddelde leeftijd van de informanten ligt op 61,7 jaar, de verdeling is te zien in Fig. 5.

Figuur 5: Histogram van leeftijd informant

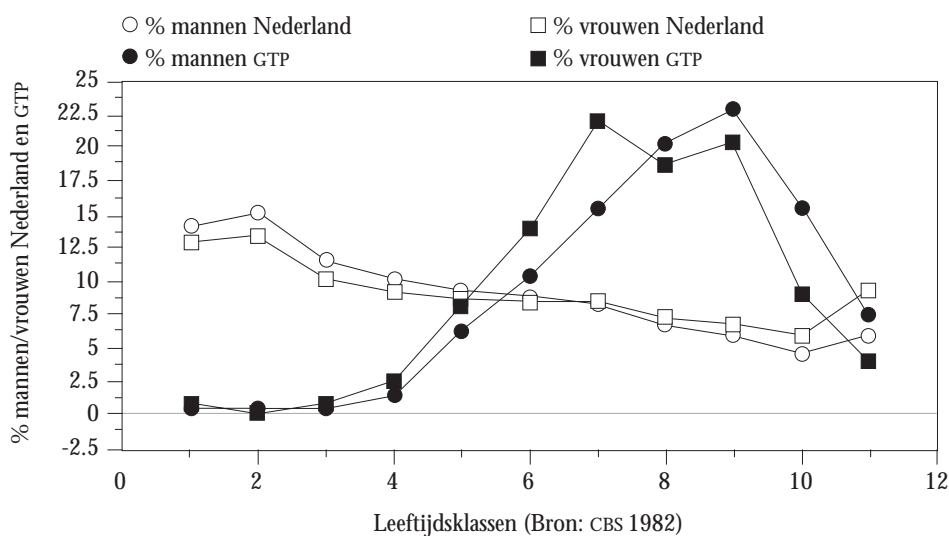

De leeftijd van de informanten ligt boven het gemiddelde van dat van de Nederlandse bevolking. De reden hiervan is dat voor het project de dialectsprekende informant goed ingebed moest zijn in de lokale gemeenschap. In de onderzoekopzet is er van uitgegaan dat de informant daarom bij voorkeur zijn “definitieve” plaats in de maatschappij verworven moest hebben.

Als we de leeftijd van de informanten van het GTProject vergelijken met die van de informanten voor de RND (zie tabel 1, sectie 2.2.3.1) dan is in GTP 41.5% te vinden in de leeftijdsgroep van 30-60 jaar tegen de RND 45.7%; de leeftijdsgroep 0-30 jaar omvat in de RND 28.7% tegen GTP 0.25%. De leeftijdsgroep van 30-60 jaar stemt dus wel enigermate overeen met die in de RND, de groep van 0-30 en van >60 zijn daartegenover respectievelijk zwaar onder- en sterk oververtegenwoordigd.

Vergeleken met de totale Nederlandse bevolking wijkt de verdeling qua leeftijd bij de informanten ook duidelijk af. Er is een oververtegenwoordiging van oudere informanten (Fig. 6).

Figuur 6: Verdeling mannen en vrouwen in Nederland en GTP

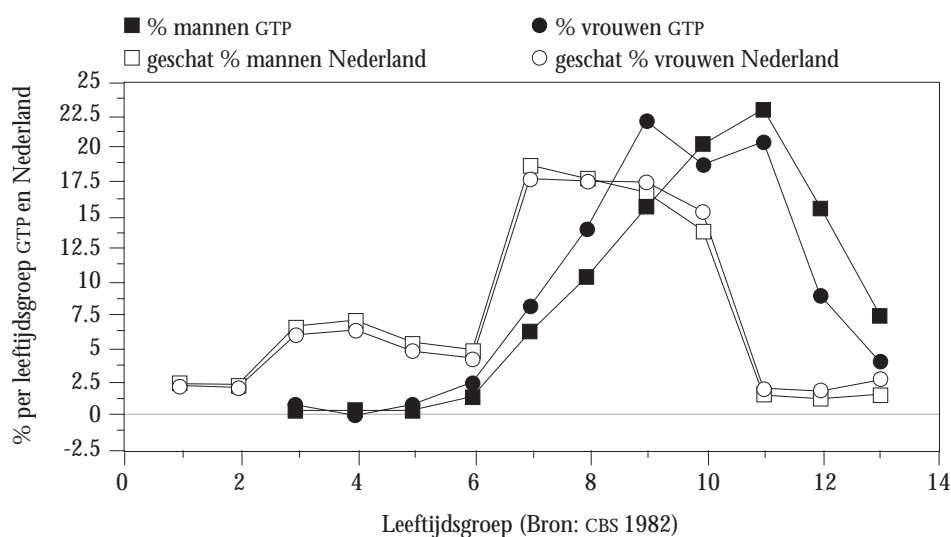
1= 25-29; 2= 30-34; 3= 35-39; 4= 40-44; 5= 45-49; 6= 50-54; 7= 55-59; 8= 60-64; 9= 65-69; 10= 70-74; 11 >74.

Niet alle inwoners van Nederland gebruiken frequent dialect. We zouden dus niet zozeer moeten vergelijken met de populatie van Nederland maar eerder met de populatie van dialectsprekers. Die is evenwel niet bekend.⁴² Maar we kunnen daar een idee van krijgen door een vergelijking te maken met gegevens van het

⁴² Zie hiervoor ook hoofdstuk 3. Bij mijn weten is de studie van De Beukelaar en Münstermann (1988) de enige waar een complete populatie is onderzocht.

dialectgebruik in Bredevoort (De Beukelaer en Münstermann 1988). Daar is namelijk de gehele populatie van de kern van de gemeente ondervraagd. Bredevoort heeft een kern die in de categorie kleine plaatsen valt van de hiervoor besproken grootteklasse 2 (500-3.000 inwoners). Deze categorie komt in het GTP-project het meeste voor. Bredevoort is een typische vertegenwoordiger van de plaatsen met kleinstedse allure. Het was een vestingstadje.⁴³ De gegevens betreffen gerapporteerd dialectgebruik in 32 gedragssituaties voor 4 leeftijdsgroepen van 12-20, 21-40, 41-60 en ouder dan 60 jaar. Van dit functioneel dialectgebruik in 32 gedragssituaties werden er 28 door De Beukelaer en Münstermann geanalyseerd. In deze scores van mate van dialectgebruik komt als component het aantal sprekers voor ($score = som (mate\ van\ dialectgebruik) / aantal\ informanten$). Het is dus mogelijk de scores te herrekenen naar $som (mate\ van\ dialectgebruik)$ op basis van CBS-leeftijdgegevens voor de kern van Bredevoort.⁴⁴ Daardoor zijn uit de scores tevens het aantal sprekers per leeftijdsklasse te halen. Factoranalyse van de scores met als variabelen de vier CBS-leeftijdsgroepen levert één dimensie waarop de leeftijdsgroepen geordend zijn. De uit die factoranalyse voortvloeiende factorscores werden vervolgens gebruikt als weging voor de CBS-leeftijdsgroepen in de totale Nederlandse populatie van 1982.⁴⁵ Dit levert een schatting van de Nederlandse populatie van dialectgebruikers, voorzover die frequent dialectspreken, naar leeftijdsgroep. De percentuele weergave daarvan is te zien in Fig. 7.

Figuur 7: Schatting populatie dialectsprekers Nederland < Bredevoort

1= 15-19 jaar; 2= 20-24 jaar; 3= 25-29 jaar; 4= 30-34 jaar; 5= 35-39 jaar; 6= 40-44 jaar; 7= 45-49 jaar; 8= 50-54 jaar; 9= 55-59 jaar; 10= 60-64 jaar; 11= 65-69 jaar; 12= 70-74 jaar; 13= >74 jaar.

Ten opzichte van de - geschatte - populatie van dialectsprekers zijn de 25-34 jarigen en de 45-54 jarigen onder-, en de sprekers in de leeftijd van 65-74 jaar overgerepresenteerd. Bovendien moet men in het oog houden dat er op de grenzen van de klassen onzekerheid bestaat, omdat de leeftijdsgroepindeling van het CBS niet helemaal spoort met die van het Bredevoortse onderzoek (12-20, 21-40, 41-60 en >60). Dit betekent dat de twee verdelingen, GTP en populatie, een lichte "faseverschuiving" kunnen vertonen. Een gedachte waar de bovenstaande fig. ook aanleiding toe lijkt te geven. De twee te distilleren hoofdcurves lijken inderdaad ten opzichte van elkaar verschoven te zijn. Al met al lijkt de leeftijdsverdeling die in het GTP voorkomt sterk op die in de veronderstelde populatie van dialectgebruikers.

2.3.3. *Geslacht van informanten en veldwerkers*

Uit Fig. 5, die hiervoor besproken werd bij de behandeling van de leeftijdsopbouw van het informantenbestand, kan worden opgemaakt dat er enige kleine verschillen in leeftijdsopbouw zijn tussen de manlijke en de vrouwelijke informanten. De verdeling van informanten naar geslacht is gunstiger dan in de RND. Daar is 22.7% van de informanten vrouw (Johnston 1985); in het GTP bestand is dat 31.8. Dat is weliswaar niet rond de 50%, maar het is, vergeleken met andere dialectatlassen in Europa (en elders) hoog.⁴⁶

Van de opnames werden er 46.4% door een manlijke veldwerker gemaakt
42.7% door een vrouwelijke

Sommige opnames werden door een koppel gemaakt, dat gebeurde voornamelijk als veldwerkers ingewerkt moesten worden. In het volgende Schema 7 is de

⁴³ Uit deze situatie is ook de al oudere "standaardnederlandse" invloed te verklaren die Gerritsen (1993) constateerde.

⁴⁴ CBS Wijk- en buurtregister 1993 (diskette CBS27D): 15-24 jaar: 21%, 25-44 jaar 35%, 45-64 jaar: 29% en >65 jaar 16%. De kern van Bredevoort telde aan het eind van de jaren 1980: 1,600 inwoners (afgerond).

⁴⁵ CBS-groepen (nummering van de auteur) 1 en 2 met 0.054; CBS-groepen 3, 4, 5 en 6 met 0.16; CBS-groepen 7, 8, 9 en 10 met 0.692; CBS-groepen 11, 12 en 13 met 0.098. Toegepast werd Iteratieve Principal Axes Analysis, criterium Root Curve voor bepaling van aantal factoren; de oplossing bestond uit 2 factoren; de Quartimax-rotatie werd toegepast teneinde één algemene leeftijdsfactor te krijgen (Loehlin, 1987,161). Deze eerste factor verklaart al 0.994 van de variantie, daarmee is 0.006 onverklaard. De tweede factor is te verwaarlozen. Voor de communaliteitsschatting voor de leeftijdsgroepen (resultierend in 15-24: 0.928, 25-44: 0.986, 45-64: 0.995, >65: 0.956) werd uitgegaan van de hoogste correlaties buiten de diagonaal. Deze procedure is indifferent m.b.t. waar de hoge waarden liggen, Loehlin 1987, 141). Dit betekent dat de schatting voor de groep van 20-24 jaar uit GTP wat minder stabiel is (onverklaarde variantie > 5% (0.073).

⁴⁶ Zie Coates (1990), percentages gecorrigeerd naar Johnston (1985): Engeland (SED) 12.3; Noord-China 5.53; Italië (Bartoli) 13.19; Corsica (Bottiglioni) 8.96; Sardinië 8.33; Italië + Zwitserland (Jaberg en Jud) 8.2; Zuid-Oostenrijk 20.45; Catalonië 0.93; Frankrijk (Gillieron) 8.4; Wallonië (Remacle) 22.0; Atlantic States (Kurath) 25.1; Frankrijk (Atl. Ling.Rég. Gardette) 34.0 en id. (Nauton) 44.0

eerstgenoemde telkens degene die de opname leidde.

Van de opnames werden er 0.2% gemaakt door een koppel v/m
7.6% door een koppel m/v
3.1% door een koppel m/m

Het betreft hier uitsluitend de opnames die op de computer beschikbaar zijn. De informantenwerving was voor het grootste gedeelte in handen van mevr. A. Wams (Meertens Instituut). De veldwerkers waren:

Schema 7: Veldwerkers GTP

J. Aben (4), J. Buitenhuis (2), D. Coppes (6), J. Daan (1), M. Engelen/Lutz (1), L. Gijsbers (8), A. Goeman (30), A. Goeman/J. Aben (1), A. Goeman/J. Buitenhuis (2), A. Goeman/D. Coppes (1), A. Goeman/J. Daan (1), A. Goeman/A. de Reus (1), A. Goeman/L. Gijsbers (1), A. Goeman/R. Hofstee (1), A. Goeman/E. van Houten (12), A. Goeman/I. Kemperman-van Driel (1), A. Goeman/M. Klamer (2), A. Goeman/G. Kocks (1), A. Goeman/J. Kruijssen (1), A. Goeman/M. Schellevis (1), A. Goeman/M. Stols (1), A. Goeman/J. Aben (1), A. Goeman/H. Veenhof-Haan (1), A. Goeman/P. van Vliet (2), A. Goeman/A. de Vries (2), R. Hofstee (4), E. van Houten (74), I. Kemperman-van Driel (9), A. Klaassen (1), M. Klamer (4), G. Kocks/A. Ottow-Kolman (3), G. Kocks (10), E. Matthijs (4), M. van Mulken (1), A. Ottow-Kolman (17), S. van der Ree (2), P. van Reenen (1), P. van Reenen/J. Aben (2), K. van Reenen-Stein (1), K. van Reenen-Stein/P. Van Vliet (1), P. van Reenen/M. Fransen (2), P. van Reenen/E. Matthijs (2), P. van Reenen/M. van Mulken (1), P. van Reenen/A. Ottow-Kolman (1), P. van Reenen/B. Pijn (2), P. van Reenen/M. Schellevis (1), P. van Reenen/C. van Zaanen (1), M. Schellevis (3), M. Stols (2), H. Veenhof-Haan (15), P. Veerman (4), P. van Vliet (103), P. van Vliet/J. de Rooij (1), A. de Vries (3) en C. van Zaanen (5).

(54 personen/koppels); (tussen haakjes het aantal opnames; bij een aantal opnames zijn 2 veldwerkers genoemd, meestal werkte de eerstgenoemde dan de tweede in; een enkele maal was er iemand bij uit belangstelling).

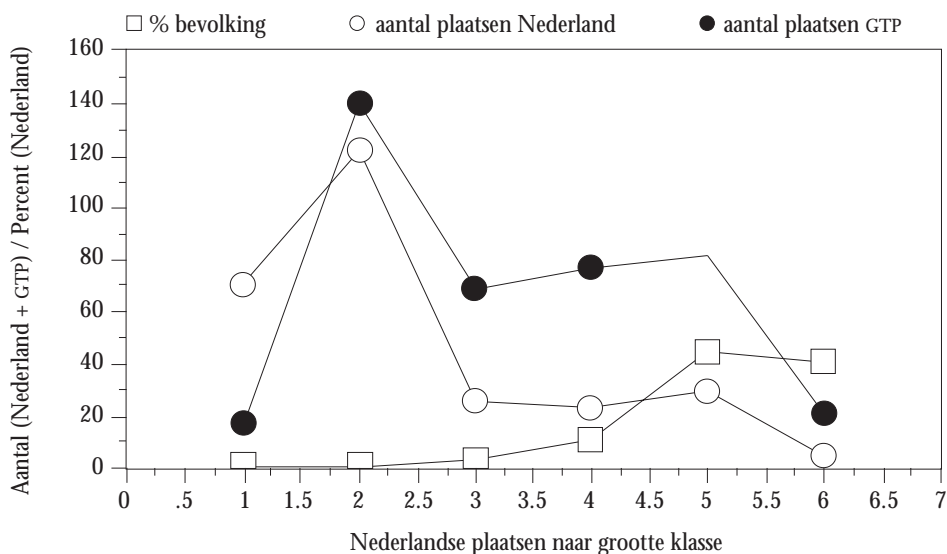
2.3.4. *Verdeling van de plaatsen waar geënuquêteerd is ten opzichte van het totale beeld van de Nederlandse woonkernen*

Er zijn in Nederland 699 zeer kleine plaatsen met 0-500 inwoners, 1,213 plaatsen met 500 tot 3,000 inwoners, 261 middelgrote plaatsen met 3,000-5,000 inwoners, 227 grote plaatsen met 5,000-10,000 inwoners, 290 zeer grote plaatsen met 10,000-50,000 inwoners en 43 verstedelijkte gemeenten.⁴⁷ De cijfers hebben betrekking op de jaren tachtig.

⁴⁷ Bronnen: Atzema e.a. (1990, 5: Kaart 2) indeling van dorpen in Nederland 1985); CBS (1982, 29-30, tabel 15) bevolking van gemeenten met 20.000 of meer inwoners (1982); Van Poppel e.a. (1984, 7: Kaart 11) verspreiding van de bevolking 1982; Van Poppel e.a. (1984, 8: tabel 13) bevolking Nederland in % naar gemeentegrootteklasse (1980). Het is zeer gemakkelijk om aan

Fig. 8 geeft ten eerste de verdeling van de aantallen plaatsen, per grootteklasse, van alle plaatsen in Nederland, ten tweede is aangegeven welk percentage van de totale Nederlandse bevolking de desbetreffende grootteklasse inneemt. We zien dat de zeer kleine, kleine en middelgrote plaatsen in totaal maar een klein percentage van de totale Nederlandse bevolking uitmaken. Bovendien is aangegeven hoe de verdeling van plaats-klasse-grootte is in het materiaal van het GTP, het gaat daar om 353 plaatsen. De zeer kleine plaatsen zijn ondergerepresenteerd qua aantal. Hierbij moet men evenwel in het oog houden dat Friestalige plaatsen nog niet in de database voorkomen. De drie noordelijke provincies (Friesland inclusief) kenmerken zich juist door een naar verhouding veel groter aantal kleine plaatsen dan de overige provincies. Een deel van de onderrepresentatie valt op deze manier te verklaren. De middelgrote plaatsen tot de verstedelijkte gemeenten zijn qua aantal overgerepresenteerd. De verdeling van de GTP-plaatsen lijkt hier meer op het percentage van de totale bevolking dat deze plaatsen per grootteklasse innemen. In de totale verdeling in het GTP-project lijkt soms het bevolkingsaandeel extra door te werken (zie de curve % bevolking): namelijk voor grote en zeer grote plaatsen.

Figuur 8: Aantal per plaatsklasse en Percent Nederlandse bevolking per klasse

inwonersaantallen per gemeente te komen (Dammer-Vos 1979). We moeten echter *kernen* binnen gemeenten onderscheiden. Voor de kleinere plaatsen tot 10.000 inwoners geeft Atzema e.a. (1990) uitsluitend; voor een differentiatie boven de 10.000 inwoners moet men Atzema e.a. (1990), Van Poppel e.a. (1984) en de Overzichtskaart uit de Atlas van Nederland (met opgaven van kernen < 50.000) vergelijken met de CBS-cijfers die gemeenten betreffen (27 tabel 11). Daarom zijn de cijfers voor de zeer grote plaatsen en de verstedelijkte gemeenten afwijkend van die van het CBS (1982, 27): 306 en 45.

1= zeer klein, 2= klein, 3= middelgroot, 4= groot, 5= zeer grote plaats, 6= verstedelijkte gemeente.

2.3.5. *Spreekstijl en kwaliteit van het dialect*

In paragraaf 2.2.4 kwam de validiteitsvraag aan de orde in verband met verschillende taalstijlen. In deze paragraaf bekijken we hoe de situatie zich voordoet in verband met het GTP-materiaal. Tevens gaan we in op een punt dat volgens Pickford de validiteit van traditionele dialectgegevens nadelig zou beïnvloeden.

2.3.5.1. SPREEKSTIJL EN VELDWERKPROCEDURES

De vragenlijst die bij de enquête gebruikt werd bestond uit de volgende onderdelen:⁴⁸

- Nomina: enkelvoud aangeboden in standaardtaal; al dan niet meervoud en diminutief aangegeven met een “+” resp. “-”.
- Adjectieven: stellende trap aangeboden in de standaardtaal; vergrotende en overtreffende trap aangegeven met een “+” resp. “-”.
- Adjectivische woordgroepen: manl., vrouw, en onzijdig, aangeboden in de standaardtaal.
- Verba: infinitief aangeboden in de standaardtaal; 3 sing. pres. ind., 1 sing. pret. ind. en part. pret. aangegeven met “+” resp. “-”.
- Complete werkwoordsparadigmata (zijn, hebben, doen, kloppen, leven, breken, zwijgen) met enige inversievormen, aangeboden in de standaardtaal.
- Onverbuigbare woorden (adverbia, voorzetsels, telwoorden e.d.); aangeboden in de standaardtaal.
- Woordgroepen met pronomina possessiva en zelfstandig gebruikte possessiva; aangeboden in de standaardtaal.
- Zinnen, inclusief die met onbeklemtoonde pers. pronomina; aangeboden in de standaardtaal.

De lijst werd volgens een uniforme procedure door de veldwerkers met de informant doorgenomen. De veldwerkers werden allemaal op dezelfde wijze geïnstrueerd over vragenlijst en procedure. De eerste enquête van een nieuwe veldwerker werd geleid door een van de twee projectleiders, die was nog wel aanwezig bij de tweede opname, maar liet de leiding bij die gelegenheid geheel aan de nieuwe veldwerker over. De informant werd gevraagd naar dialect zoals hij dat dagelijks met zijn omgeving sprak, er werd gestreefd naar een ontspannen sfeer.

De lijst besloeg in totaal 1940 items, waarbij de zinnen en woordgroepen als één item geteld zijn.

Voor het begin van het project werden er enige pilot-opnames gemaakt om de waarde van verschillende manieren van enquêteren te bepalen.

⁴⁸ Zie voor achtergrondinformatie voor dit project: Goeman (1984, 8-9) en Veenhof-Haan en Van Vliet (1989); Goeman (1984, appendix 1) bevat een index op de enquête. Zie bovendien Goeman en Tældeman (1996).

Er werden 3 verschillende manieren uitgetoetst: 1) concreta uit de lijst d.m.v. plaatjes afvragen; 2) concreta en abstracta uit de lijst d.m.v. omschrijvingen afvragen; 3) lijstgewijs afvragen met “+”-en en “-”-en.

De twee eerstgenoemde manieren hadden als nadeel dat de informanten meer op inhoudelijke aspecten en op betekenisvragen waren gespitst; deze vormen leidden eerder tot een soort raadselspel met begeleidende discussie. In de gevallen dat er onduidelijkheid bij de informant bleef bestaan over de bedoeling werkte deze manier sterk demotiverend. De laatste manier had dit bezwaar niet en leverde in kwalitatief opzicht betere gegevens. Bovendien bleek deze wijze minder tijd te kosten, en ook daardoor al minder belastend voor de informant te zijn.

Door de uiteindelijke wijze van afvragen was de beïnvloeding door het schriftbeeld van de standaardtaal minimaal bij alle items die door een plus waren aangegeven.

De GTP-lijst bevat dus in de zin van Johnston (1985), zie hiervoor paragraaf 2.2.4) twee stijlen voor de items die in de standaardtaal aangeboden werden: enerzijds CanonicalStyle (de dialectcanon) als meest formele stijl bij de losse woorden, en anderzijds SelfconsciousConnectedStyle als minder formele stijl bij de woordgroepen en zinnen. De vormen die in de enquête met een “+” waren aangegeven, werden geproduceerd telkens nadat de informant zelf al een verwante woordvorm in zijn dialect had gegeven. Het zijn dus woordvormen die zonder standaardtaalige “prompt” tot stand zijn gekomen. De productie ervan doet wel een beroep op het bewustzijn van de informant en hoort daarom tot het bereik van de meer formele stijlen, anderzijds gaat die stijl meer in de richting van de CasualStyle. Zoals we zagen liet Johnston (1985, 85) zelfs al voor Selfconscious ConnectedStyle en CanonicalStyle de mogelijkheid van overeenstemming met de vorm in CasualStyle open, “owing to the appropriateness conditions of this type of interview”. Dan geldt dit temeer voor onze vormen die tot stand kwamen door “prompting” met “+”.

De items uit de vragenlijst bestaan uit woorden en zinnen uit de gewone woordenschat. De lijst heeft is niet ingericht op het eliciteren van obsoleete, oudere of specialistische woordenschat. De criteria voor de keuze van de items zijn uiteengezet in Goeman (1984) en betreffen de volgende eisen:

- a) een ruime vertegenwoordiging van representanten van het Wgm. vocalisme en het Mnl. consonantisme;
- b) deze representanten, zowel vocalen als consonanten, dienden gebalanceerd te zijn naar distributionele omgeving met het oog op allofonie, met andere woorden er werden voor iedere distributionele omgeving die geen systematische leemte vertoonde een redelijk aantal representanten gekozen;
- c) redelijke spreiding over de morfologische klassen en categorieën waarvan de indeling hierboven al besproken is.
- d) enige woordgroepen en zinnen, o.a. in verband met sandhiverschijnselen; de herhaling van items elders uit de lijst biedt tevens de mogelijkheid tot een aantal interne checken.

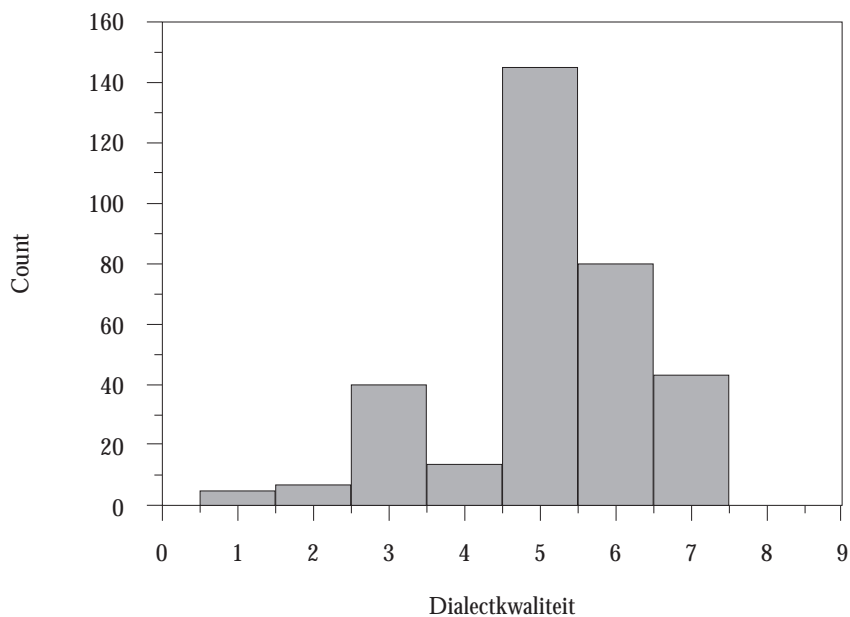
Omdat de items deel uitmaken van de dagelijkse woordenschat is het Pickfords validiteitsprobleem ondervangen, namelijk dat dialectenquêtes buitenissige en

specialistische woordenschat zouden omvatten, hetgeen de validiteit van de geëliciteerde gegevens nadelig zou beïnvloeden. Pickfords bezwaar geldt overigens niet wanneer het doel van zo'n enquête juist de vastlegging van zo'n specialistische woordenschat is.

2.3.5.2. KWALITEIT VAN HET DIALECT; OORDELEN *OVER* INFORMANTEN

Naast de eis, dat de informant ingebed moest zijn in de lokale gemeenschap gold bij de werving van informanten dat dezen werden gekozen als zij volgens eigen inschatting frequent het dialect gebruikten met vrienden en thuis. Na iedere opname gaven de veldwerkers/transcribeurs een oordeel of de opname vlot verlopen was, en bovendien een beoordeling van het dialectgebruik van de informant. De daarbij gebruikte kwalificaties laten zich op een 7-puntsschaal afbeelden (Fig. 9).

Figuur 9: Histogram van score dialectkwaliteit

Schaal: 1= slecht, 2= matig/redelijk, 3= matig goed/redelijk goed, 4= goed, 5= goed/zeer goed, 6= prima/uitstekend en 7= perfect.

Het blijkt dat het grootste deel van de opgaven de beoordeling “matig goed/redelijk goed” en hoger heeft gekregen.⁴⁹

⁴⁹ Voor de scoring werden de oorspronkelijke aantekeningen van de veldwerkers gebruikt; als deze het oordeel herzag na transcriptie, dan werd dit laatste aangehouden.

Er zijn geen verschillen in kwaliteitsbeoordeling van het dialect te constateren die samenhangen met andere factoren: niet naar sociale (beroeps-) klasse, en ook niet naar geslacht, leeftijd en regio, of klassegrootte van de woonplaats van de informant. De kwaliteit van het dialect hing ook niet samen met de mate waarin de opname vlot verliep. Informanten die als langzaam of als vlot werden beoordeeld scoorden qua kwaliteit van het dialect niet slechter of beter. Er was op dit punt ook geen samenhang met de tijdsduur van de opname.⁵⁰

We kunnen er dus van uitgaan dat het informantenbestand redelijk met de verdeling van kenmerken in de Nederlandse maatschappij, of met de veronderstelde populatie van dialectsprekers overeenstemt. Dat geldt weliswaar niet voor alle achtergrondvariabelen van de informanten in gelijke mate en men zou dus kunnen denken dat de gegevens systematisch in een bepaalde richting afwijken en dat daarmee de validiteit van de gegevens nadelig wordt beïnvloedt. Maar vanwege de redelijke overeenstemming van de verdeling van de achtergrondvariabelen met die in de populatie vertoont het materiaal een grote mate van validiteit. Het GTP-materiaal steekt qua informantensamenstelling gunstig af bij andere dialectenquêtes. Zelfs als men vergelijkt met de RND (zie sectie 2.2.3, tabel 1).

Het GTP-materiaal weerspiegelt voor een belangrijk deel het Nederlandse spectrum. Het is daarom aannemelijk dat, over het gehele land genomen, in het GTP-materiaal de “Grundmundart” in al zijn variabiliteit is gerepresenteerd.

2.4. Validering aan de variabelentypologie: beantwoordt de “zachte g” aan de criteria voor een stereotype?

In deze sectie wordt de validiteitsvraag voor de GTP-data beantwoord door te toetsen of definiërende kenmerken van *stereotype* op een bepaald aspect van het materiaal van toepassing is. In de taalkundige literatuur (Labov 1994; Romaine 1988) wordt een stereotype gedefinieerd als een verschijnsel waarvan men zich bewust is, maar waarvoor geen sociale stratificatie of stijlverschuiving valt vast te stellen.

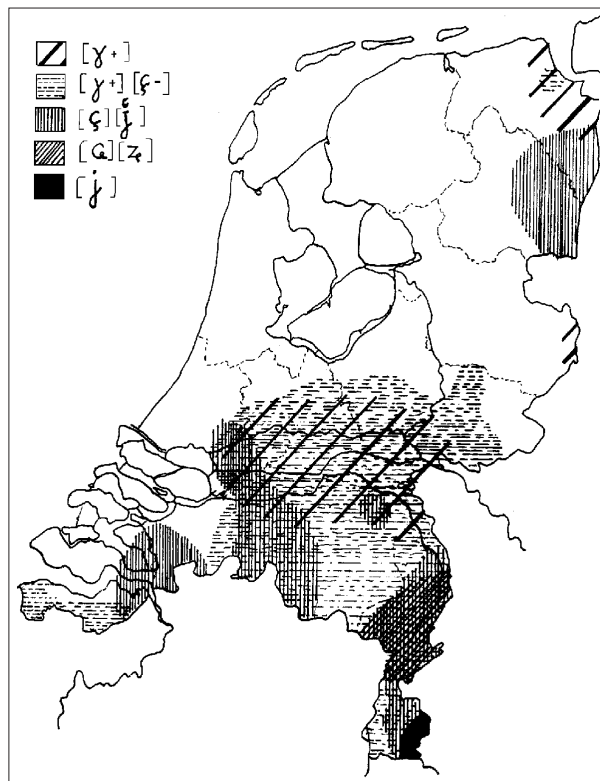
Overwegend in het Zuiden van het land, maar ook ruim boven de grote rivieren wordt, wat men elders in het land als velare [x x] of zelfs uvulaar [ɣ ɣ] uitspreekt meer in palatale richting gerealiseerd; bijvoorbeeld [j ç]. Voor de distributie van de onderscheiden realisaties zie kaart 2. Deze varianten worden gemeenlijk aangeduid als ‘zachte g’,⁵¹ en zijn met name bij westerlingen voorwerp van laatdunkende kwalificaties. Deze realisaties zijn ook in het Zuiden voorwerp

⁵⁰ Ik toetste deze veronderstellingen door middel van regressie- en in het geval van geslacht en regio door middel van Anova. Er werden geen significante effecten gevonden, de cijfers worden daarom hier niet meegedeeld.

⁵¹ Het hier gepresenteerde werkt een onderdeel uit van een lezing gehouden te Nijmegen (Goeman, ms.a) In de lezing werd ook ingegaan op de stereotypering, de intern-talige condities en op het onderscheid stemloos-stemhebbend. Voor de historische achtergronden van de alternantie zie Goeman (1995 en 1998).

van gesprek, ze liggen duidelijk boven de drempel van het bewustzijn en vormen dus een stereotype.⁵²

Kaart 2: Geografische distributie realisaties 'zachte g'

Volgens Labov (1994) is men zich bewust van stereotypen, ze lokken sociaal commentaar uit; dat is niet zo bij markers en indicators, die geen commentaar of herkenning uitlokken. Stereotypen vertonen geen variatie naar sociale stratificatie en geen stijlverschuiving. Markers vertonen wel stilistische en sociale stratificatie, maar men is zich er niet of weinig van bewust. Indicators worden als zodanig niet herkend door native speakers en ze lokken ook geen commentaar uit. Ze vertonen stratificatie naar sociale groep, waardoor men indicaties heeft voor waar de ontwikkeling begint. Romaine (1988) onderscheidt, waarschijnlijk uit systeemdwang, een tweede type indicator dat alleen door stijlverschuiving wordt gekenmerkt. Analoog redenerend zou men zo indicaties krijgen in welk stijlstratum een ontwikkeling zijn oorsprong vindt. Vergelijk het volgende Schema 8.

⁵² Daan (1989, 214) en Voortman (1994).

Schema 8: Variabelen-typologie naar Romaine (1988, 1455) en Labov (1994, 78 en 301)

Karakteristiek	sociale stratificatie	stijlverschuiving	bewustheid
TYPEN VARIABELEN:			
stereotype	-	-	+
indicator type 1	+	-	-
indicator type 2	-	+	-
marker	+	+	-

We bekijken nu of de ‘zachte g’ een stereotype is in het GTP-materiaal.

2.4.1. *Sociale stratificatie en (in)formaliteit met betrekking tot de ‘zachte g’*

Gegeven de aard van ons materiaal nemen we het gehele land als onderzoeksgebied voor de beantwoording van de vraag. Dit vindt zijn rechtvaardiging in het feit dat de “zachte g” in het gehele land voorwerp van gesprek is (Goeman, 1993a).

De afhankelijke variabele is: de proportie van in enige mate als palataal gerealiseerde /G/⁵³ in taalgebruik dat als formeler en dat als informeler gekenmerkt kan worden.

Weliswaar zijn we primair in het effect van *sociale stratificatie* en *formaliteit* geïnteresseerd, maar toch nemen we leeftijd en geslacht als achtergrondvariabelen mee omdat bij een meervoudige analyse bepaalde effecten kunnen verdwijnen of juist naar voren komen door het effect van die toegevoegde variabelen. Inderdaad bleek bij vergelijking met een eerder uitgevoerde analyse de variabele *geslacht* significant effect te sorteren en tevens bleek het effect van *beroepsprestige* ingewikkelder te zijn.

⁵³ De variabele proportie werd getransformeerd door de natuurlijke logaritme te nemen. De getallen staan in de appendix van dit hoofdstuk. De schattingen hebben betrekking op de getransformeerde waarden. Van enkele informanten waren niet voldoende achtergrondgegevens beschikbaar.

Tabel 4: Significantiewaarden en richting van de effecten op het gebruik van 'zachte g'

+ = hoe hogere leeftijd / hoe hoger prestige: hoe meer 'zachte g'
 + = mannen meer 'zachte g' dan vrouwen
 - = hoe lagere leeftijd / hoe lager prestige: hoe minder 'zachte g'
 vet: significante effecten; *cursief*: mogelijksterwijs significant

	Formeel	effect- richting	Informeler	effect- richting	Modelgeheel Form	Infor
<i>Alle informanten N=395</i>						
leeftijd	0.7541	-	0.6112	-	0.0277	0.0602
beroepsprest.	0.0292	+	0.0786	+		
geslacht[m-v]	0.0350	+	0.0383	+		
<i>Min laagste beroepsprestige N=379</i>						
leeftijd	0.9997	-	0.8544	-	0.0131	0.0364
beroepsprest.	0.0113	+	0.0392	+		
geslacht[m-v]	0.0419	+	0.0418	+		
<i>Min hoogste beroepsprestige N=389</i>						
leeftijd	0.8364	-	0.6946	-	<i>0.0509</i>	0.0887
beroepsprest.	0.1433	+	0.2699	+		
geslacht[m-v]	0.0204	+	0.0239	+		
<i>Middengroep N=373</i>						
leeftijd	0.9105	+	0.9520	-	0.0305	0.0635
beroepsprest.	0.0748	+	0.1731	+		
geslacht[m-v]	0.0249	+	0.0260	+		

De resultaten zijn kort samengevat in tabel 4, hierboven, de uitgebreide analyse is te vinden in de appendix.

Hoe hoger het beroepsprestige hoe meer 'zachte g' er wordt gebruikt, maar dit effect doet zich alleen in formeel taalgebruik voor. Vergelijk in regel 3 van de tabel de kolom 'Formeel' met de kolom 'Informeler'; + betekent hoger beroepsprestige dus meer 'zachte g', maar het effect is in informeler taalgebruik niet significant. Dit is aanleiding om na te gaan of er zich binnen de beroepsprestigeschaal specifieke verschillen voordoen.

Daartoe splitsen we de data in:

a) een groep minus⁵⁴ de informanten met het laagste beroepsprestige; het zijn de

⁵⁴ Voor regressie zijn de aantallen informanten te klein als we de groepen informanten rechtstreeks geanalyseerd hadden. Vandaar dat de omweg via het weglaten van groepen gevolgd moet worden om tot uitspraken over die groepen te kunnen komen.

- sprekers met de laagste sociale status (mollenvanger, dijkwerker e.d., N=16, de laagste tien scores van de prestigeschaal).
- b) een groep minus de informanten met het hoogste beroepsprestige; het zijn de dialectsprekers (o.a. huisarts, chirurg, N=6) met de tien hoogste scores van de prestigeschaal).
 - c) een groep minus de informanten met het laagste en het hoogste beroepsprestige: de middengroep.

Ouderen gebruiken minder zachte g dan jongeren, behalve in de groep die die niet aan de extreme uiteinden van de beroepsprestige schaal zit (de middengroep); maar in geen enkele (deel)groep is het leeftijdseffect significant. Laten we de hoogste beroepsgroep weg dan is er eigenlijk geen verschil meer tussen de twee taalgebruikssituaties (kolom 'Modelgeheel').

We zien verder dat, als de laagste beroepsgroep weggelaten wordt (tabeldeel *Min laagste beroepsprestige*), er zowel in een formele als informelere situatie significant meer 'zachte g' wordt gebruikt, maar dat bij weglating van de hoogste beroepsgroepen er op dat punt nauwelijks verschil is, want in beide gevallen is het effect niet significant; de middengroep daarentegen gedraagt zich bijna als de totale groep informanten (zie kolom 'modelgeheel'), maar het beroepsprestige-effect is niet significant. Klaarblijkelijk is het beroepsprestige binnen de laagste beroepsgroep geen significant effect, en omdat het zich ook niet *binnen* de middengroep voordoet moet het effect, dat wel bestaat in de groep van alle informanten tesamen, voornamelijk op het conto van de hoogste groep geschreven worden; dit is zeker het geval in de formele situatie, maar in de informele situatie moet er een toch nog een effect zijn van hoge en middengroep samen (zie 'Min laagste beroepsgroep'). Dat betekent dat de maatschappelijke bovenlaag wellicht iets hyperdialectiseert.

Mannen gebruiken significant meer 'zachte g' dan vrouwen. En dat is in alle groepen het geval. Dit komt overeen met incidentele waarnemingen: ik heb kunnen observeren dat vrouwen te kennen gaven dat zij al dan niet na verhuizing in noordelijke richting hun 'zachte g' s' wat wilden onderdrukken.

Er is soms sprake van stijlverschil, dat blijkt uit het feit dat er dan wel significant effect is bij formeel, maar niet bij informeel taalgebruik. Er wordt dan meer 'zachte g' in formeler taalgebruik geproduceerd, maar dat is niet altijd zo: het grootste effect komt van de middengroep want als men de laagste groep weglaat dan is het effect in zowel de formele als de informele situatie significant, en als men de hoogste groep weglaat dan is er in beide situaties géén significant effect (hooguit bijna, in een formele situatie).

De verklarende waarde van de modellen, ook al zijn ze significant, is laag: kleiner dan 2% of 3% van de variabiliteit (zie de R-square-waarden in de appendix.); dat komt voor een deel door de invoering van de nominale geslachtsvariabele. Toch zijn de modellen blijkens de Lack Of Fit-waarden (appendix) volledig genoeg.

2.4.2. *Stijlverschuiving met betrekking tot 'zachte g'*

In de vorige sectie zijn verschillen geconstateerd tussen de percentages van "zachte g" vergeleken in a) de realisaties in afzonderlijke woorden die meer een formeel, en b) de realisaties in zinnen en woordgroepen die meer een informeel karakter hebben. De laatste situatie is een stap hoger op de informaliteitsschaal (vergelijk paragraaf 2.2.4 hierboven) Uitgaande van de veronderstellingen van Labov over stijlverschil, dan zouden deze twee soorten van realisaties een indicatie voor stijlverschil vormen. De analyses hebben we voor beide spreekmodi gescheiden uitgevoerd. Resteert nog om de 'zachte g'-realisaties van die spreekmodi nader onderling te vergelijken. Dat is gebeurd door de realisaties per plaats met elkaar te correleren.

Het blijkt dat de twee stijlen zeer sterk met elkaar samenhangen op het punt van gebruik van de 'zachte g': ze vertonen een correlatie van 0,93, wat zeer significant is. Deze hoge samenhang betekent dat de twee situatie-gebonden scores in feite voor elkaar inwisselbaar zijn. Ze verschillen nauwelijks van elkaar en dat betekent dat er ook geen sprake is van stijlverschil.

Het hiervoor gegeven beeld van de factoren die op het 'zachte g'-gebruik inwerken leidt tot de volgende conclusies met betrekking tot de status van de 'zachte g' als stereotype:

De 'zachte g' is een fenomeen waarvan men zich bewust is. Het is voorwerp van gesprek en dat is, gegeven de variabelentypologie, op zichzelf al voldoende om het tot de stereotypen te rekenen. De evidentie met betrekking tot stijlverschuiving is gemengd: in bepaalde sociale lagen, de middengroep, is er wel sprake van stijlverschuiving op dat vlak, in de andere niet.

Sociale stratificatie speelt een rol als we de laagste groep buiten beschouwing laten en komt vrijwel geheel voor rekening van de hoogste groep, maar de uiteindelijke doorwerking komt slechts in formele situaties tot uiting.

Het hierboven veronderstelde hyperdialectale karakter van dit effect wordt extra aannemelijk door het gegeven dat helft van de sprekers met het hoogste sociale prestige juist in het midden-Limburgse gebied wonen dat de meest extreme realisaties kent [ç z] (zie Kaart 2), en dat betekent dat het beroepsprestige-effect voor een groot deel verdwijnt naar een geografisch effect. Sociale stratificatie speelt dus maar een uiterst ondergeschikte rol. Tegelijkertijd vloeit dan ook een deel van de verklarende waarde weg met betrekking tot het stijlverschil, bovendien correleren de twee spreekstijlen zeer sterk met elkaar.

Grosso modo beantwoordt de 'zachte g' dus aan de eigenschappen van een stereotype (geen sociale stratificatie; geen stijlverschil), en in zoverre is deze bevinding een aanwijzing voor de validiteit van onze data. De wel degelijk geconstateerde fricties met dat beeld zijn waarschijnlijk te wijten aan twee factoren, de een heeft te maken met de aard van de data, de ander met de al eerder geformuleerde kritiek op de informaliteitsschaal.

Wat betreft de data hebben we al gewezen op -hoewel significant en voldoende- de lage verklaarde variantie. Er zullen dus nog andere factoren een rol spelen bij het 'zachte g'-gebruik. Het meest in aanmerking daarvoor komen factoren van

intern-talige (fonetische realisatie en distributie) en geografische aard⁵⁵ zoals hiervoor al aangeroerd. De rol van de geografische variatie ten opzichte van sociale variatie met betrekking tot het hoofdonderwerp van dit boek, t-deletie, wordt in hoofdstuk 4 nader aan de orde gesteld.

Wat betreft de informaliteitsschaal moeten we nogmaals wijzen op het feit dat die waarschijnlijk niet uit een dimensie bestaat, een bevestiging daarvan vinden we in de hiervoor genoemde fricties die voor een deel kunnen wijzen op mogelijke interacties tussen spreekstijl en beroepsprestige, alsmede uit mogelijke andere variabelen zoals lento-spraak. Aanwijzingen daarvoor zijn te vinden in de zeer onderscheiden totale duur van de GTP-opnamen. Specifiek onderzoek naar de informaliteitsdimensies en bewustheid valt evenwel buiten het kader van deze studie. Hier gaat het alleen om indicaties voor validiteit.

De 'zachte g' in het GTP-materiaal heeft de karakteristieken van een stereotype. Ook op dit vlak is het materiaal valide.

2.5. Conclusie

De vraag naar de validiteit van resultaten is in het algemeen moeilijk te beantwoorden. Er bestaan statistische validatie-methoden voor, maar het gewicht daarvan is sterk afhankelijk van theoretische overwegingen met betrekking tot de verschijnselen die men als ijkingspunt gebruikt: het punt van de inhoudelijke dekking. We hebben daarom dan ook geprobeerd om zoveel mogelijk de validiteit van dialectgegevens in het algemeen te onderzoeken door te kijken naar factoren die mogelijk de gegevens systematisch in een bepaalde richting zouden kunnen vertekenen.

- Het resultaat daarvan op het terrein van transcriptie is relatief bemoedigend, de gegevens zijn niet systematisch vertekend (sectie 2.1).
- Datzelfde geldt voor het punt van het dialect, de "Grundmundart" (sectie 2.2): de factoren die hier een rol kunnen spelen (sociale kenmerken en spreekstijl), met als gevolg dat het materiaal in een bepaalde richting vertekend wordt, waren voldoende gespreid zodat we niet bang hoeven te zijn voor onterechte homogenisering in een bepaalde richting. Datzelfde geldt voor de spreiding naar grootte van de plaatsen waar geënquêteerd is.

Homogeniseringsstrategieën zijn uit den boze. Die reduceren de dialectinterne en sprekerinterne variabiliteit op een manier die het beeld juist weer vertekent. De methode van Jaberg en Jud (1928, 216) was valide: de registratie van de jongste vorm van het moderne dialect met alle variatie en infiltratie.

De keuze voor één informant per plaats hoeft niet noodzakelijkerwijs te leiden tot homogeniteit, die heterogeniteit kan ook in de "naburige", verwante omgeving van de desbetreffende plaats gevonden worden.

Daarbij is het van belang om te weten wat de spreker intendeert te spreken, want dat is richtinggevend voor zijn taalgebruik.

⁵⁵ Op deze aspecten komen we in twee volgende hoofdstukken terug met betrekking tot t-deletie.

In het begin van dit hoofdstuk zijn drie invullingen van het begrip validiteit genoemd. Alle drie zijn in dit hoofdstuk gebruikt. We hebben *criterium-validiteit* toegepast bij de bespreking van de fonetische transcripties en bij de beoordeling van mogelijke effecten van sociale achtergrondkenmerken op de validiteit: de weerspiegeling van de verhoudingen in Nederland. Een deel van deze achtergrondkenmerken konden we uitsluitend op *inhoudelijke validiteit* beoordelen: bekeken werd of er dan voldoende sociale diversiteit aanwezig was; die vorm hebben we ook toegepast bij de bespreking van stijlstrata. We hebben *construct-validiteit* toegepast bij de bespreking van gerapporteerd dialectgedrag, de beoordeling van de kwaliteit van het dialect en de beoordeling van de vlotheid van de opname. Dezelfde procedure werd ook toegepast bij een stereotiep verschijnsel als de ‘zachte’ /g/.

Het blijkt dat binnen het GTP-project (secties 2.3 en 2.4) het stratum van het “echte” dialect, de “Grundmundart” mét zijn variabiliteit inderdaad bereikt is.

Appendices

Appendix 1a: *Alle informanten*

Response: ln(x) of ratio formeel

Summary of Fit

Rsquare	.0230259
Root Mean Square Error	1.643616
Mean of Response	-1.55593
Observations (or Sum Wgts)	395

Lack Of Fit

SOURCE	DF	SUM OF SQUARES	MEAN SQUARE	F RATIO
Lack Of Fit	346	940.8215	2.71914	1.0598
Pure Error	45	115.4555	2.56568	Prob > F
Total Error	391	1056.2770		0.4211

Parameter Estimates

TERM	ESTIMATE	STD ERROR	t RATIO	PROB> t
Intercept	-1.976797	.621053	-3.18	0.0016
leeftijd informant	-.0028779	.009181	-0.31	0.7541
beroepsprestige	.01152790	.005267	2.19	0.0292
geslacht[m-v]	.19043490	.090024	2.12	0.0350

Effect Test

SOURCE	NPARM	DF	SUM OF SQUARES	F RATIO	PROB > F
leeftijd informant	1	1	0.265442	0.0983	0.7541
beroepsprestige	1	1	12.936611	4.7887	0.0292
geslacht informant	1	1	12.088486	4.4748	0.0350

Whole-Model Test

Analysis of Variance

SOURCE	DF	SUM OF SQUARES	MEAN SQUARE	F RATIO
Model	3	24.8950	8.29834	3.0718
Error	391	1056.2770	2.70148	Prob > F
C Total	394	1081.1720		0.0277

Appendix 1b: *Alle informanten*

Response: ln(x) of ratio informeel

Summary of Fit

Rsquare	.0187239
Root Mean Square Error	2.245850
Mean of Response	-1.42861
Observations (or Sum Wgts)	395

Lack Of Fit

SOURCE	DF	SUM OF SQUARES	MEAN SQUARE	F RATIO
Lack Of Fit	346	1741.2161	5.03242	0.9806
Pure Error	45	230.9274	5.13172	Prob > F
Total Error	391	1972.1436		0.5576

Parameter Estimates

TERM	ESTIMATE	STD ERROR	t RATIO	PROB> t
Intercept	-1.711013	.848612	-2.02	0.0445
leeftijd informant	-.0063830	.012545	-0.51	0.6112
beroepsprestige	.01269435	.007198	1.76	0.0786
geslacht[m-v]	.25567177	.123010	2.08	0.0383

Effect Test

SOURCE	NPARAM	DF	SUM OF SQUARES	F RATIO	PROB > F
leeftijd informant	1	1	1.305702	0.2589	0.6112
beroepsprestige	1	1	15.687039	3.1101	0.0786
geslacht informant	1	1	21.789356	4.3200	0.0383

Whole-Model Test

Analysis of Variance

SOURCE	DF	SUM OF SQUARES	MEAN SQUARE	F RATIO
Model	3	37.6308	12.5436	2.4869
Error	391	1972.1436	5.0438	Prob > F
C Total	394	2009.7744		0.0602

Appendix 2a: *Minus laagste beroepsprestige*

Response: ln(x) of ratio formeel

Summary of Fit

Rsquare	.0282292
Root Mean Square Error	1.643660
Mean of Response	-1.56424
Observations (or Sum Wgts)	379

Lack Of Fit

SOURCE	DF	SUM OF SQUARES	MEAN SQUARE	F RATIO
Lack Of Fit	330	897.6515	2.72016	1.0602
Pure Error	45	115.4555	2.56568	Prob > F
Total Error	375	1013.1070		0.4205

Parameter Estimates

TERM	ESTIMATE	STD ERROR	t RATIO	PROB> t
Intercept	-2.321188	.645214	-3.60	0.0004
leeftijd informant	-.0000038	.009448	-0.00	0.9997
beroepsprestige	.01465448	.005759	2.54	0.0113
geslacht[m-v]	.18698730	.091587	2.04	0.0419

Effect Test

SOURCE	NPARM	DF	SUM OF SQUARES	F RATIO	PROB > F
leeftijd informant	1	1	0.000000	0.0000	0.9997
beroepsprestige	1	1	17.489176	6.4736	0.0113
geslacht informant	1	1	11.261056	4.1683	0.0419

Whole-Model Test

Analysis of Variance

SOURCE	DF	SUM OF SQUARES	MEAN SQUARE	F RATIO
Model	3	29.4300	9.81002	3.6312
Error	375	1013.1070	2.70162	Prob > F
C Total	378	1042.5370		0.0131

Appendix 2b: *Minus laagste beroepsprestige*

Response: ln(x) of ratio informeel

Summary of Fit

Rsquare	.0224337
Root Mean Square Error	2.224638
Mean of Response	-1.43880
Observations (or Sum Wgts)	379

Lack Of Fit

SOURCE	DF	SUM OF SQUARES	MEAN SQUARE	F RATIO
Lack Of Fit	330	1624.9539	4.92410	0.9595
Pure Error	45	230.9274	5.13172	Prob > F
Total Error	375	1855.8813		0.5954

Parameter Estimates

TERM	ESTIMATE	STD ERROR	t RATIO	PROB> t
Intercept	-2.144958	.873275	-2.46	0.0145
leeftijd informant	-.0023476	.012788	-0.18	0.8544
beroepsprestige	.01613333	.007795	2.07	0.0392
geslacht[m-v]	.25316595	.123960	2.04	0.0418

Effect Test

SOURCE	NPARM	DF	SUM OF SQUARES	F RATIO	PROB > F
leeftijd informant	1	1	0.166790	0.0337	0.8544
beroepsprestige	1	1	21.197107	4.2831	0.0392
geslacht informant	1	1	20.642650	4.1711	0.0418

Whole-Model Test

Analysis of Variance

SOURCE	DF	SUM OF SQUARES	MEAN SQUARE	F RATIO
Model	3	42.5898	14.1966	2.8686
Error	375	1855.8813	4.9490	Prob > F
C Total	378	1898.4711		0.0364

Appendix 3a: *Minus hoogste beroepsprestige*

Response: ln(x) of ratio formeel

Summary of Fit

Rsquare	.0199702
Root Mean Square Error	1.627215
Mean of Response	-1.57907
Observations (or Sum Wgts)	389

Lack Of Fit

SOURCE	DF	SUM OF SQUARES	MEAN SQUARE	F RATIO
Lack Of Fit	340	903.9598	2.65871	1.0363
Pure Error	45	115.4555	2.56568	Prob > F
Total Error	385	1019.4152		0.4600

Parameter Estimates

TERM	ESTIMATE	STD ERROR	t RATIO	PROB> t
Intercept	-1.908460	.619872	-3.08	0.0022
leeftijd informant	-.0018953	.009173	-0.21	0.8364
beroepsprestige	.00807109	.005502	1.47	0.1433
geslacht[m-v]	.21045378	.090372	2.33	0.0204

Effect Test

SOURCE	NPARM	DF	SUM OF SQUARES	F RATIO	PROB > F
leeftijd informant	1	1	0.113032	0.0427	0.8364
beroepsprestige	1	1	5.696331	2.1513	0.1433
geslacht informant	1	1	14.359348	5.4231	0.0204

Whole-Model Test

Analysis of Variance

SOURCE	DF	SUM OF SQUARES	MEAN SQUARE	F RATIO
Model	3	20.7728	6.92427	2.6151
Error	385	1019.4152	2.64783	Prob > F
C Total	388	1040.1880		0.0509

Appendix 3b: *Minus hoogste beroepsprestige*

Response: ln(x) of ratio informeel

Summary of Fit

Rsquare	.0167827
Root Mean Square Error	2.235917
Mean of Response	-1.45635
Observations (or Sum Wgts)	389

Lack Of Fit

SOURCE	DF	SUM OF SQUARES	MEAN SQUARE	F RATIO
Lack Of Fit	340	1693.8133	4.98180	0.9708
Pure Error	45	230.9274	5.13172	Prob > F
Total Error	385	1924.7407		0.5753

Parameter Estimates

TERM	ESTIMATE	STD ERROR	t RATIO	PROB> t
Intercept	-1.637432	.851750	-1.92	0.0553
leeftijd informant	-.0049526	.012604	-0.39	0.6946
beroepsprestige	.00835369	.007561	1.10	0.2699
geslacht[m-v]	.28150043	.124178	2.27	0.0239

Effect Test

SOURCE	NPARM	DF	SUM OF SQUARES	F RATIO	PROB > F
leeftijd informant	1	1	0.771819	0.1544	0.6946
beroepsprestige	1	1	6.102215	1.2206	0.2699
geslacht informant	1	1	25.690903	5.1389	0.0239

Whole-Model Test

Analysis of Variance

SOURCE	DF	SUM OF SQUARES	MEAN SQUARE	F RATIO
Model	3	32.8538	10.9513	2.1905
Error	385	1924.7407	4.9993	Prob > F
C Total	388	1957.5945		0.0887

Appendix 4a: *Middengroep*

Response: ln(x) of ratio formeel

Summary of Fit

Rsquare	.0238357
Root Mean Square Error	1.627609
Mean of Response	-1.58852
Observations (or Sum Wgts)	373

Lack Of Fit

SOURCE	DF	SUM OF SQUARES	MEAN SQUARE	F RATIO
Lack Of Fit	324	862.06721	2.66070	1.0370
Pure Error	45	115.45545	2.56568	Prob > F
Total Error	369	977.52266		0.4587

Parameter Estimates

TERM	ESTIMATE	STD ERROR	t RATIO	PROB> t
Intercept	-2.236355	.644925	-3.47	0.0006
leeftijd informant	.00106226	.009448	0.11	0.9105
beroepsprestige	.01084191	.006068	1.79	0.0748
geslacht[m-v]	.20747066	.092092	2.25	0.0249

Effect Test

SOURCE	NPARM	DF	SUM OF SQUARES	F RATIO	PROB > F
leeftijd informant	1	1	0.033484	0.0126	0.9105
beroepsprestige	1	1	8.456026	3.1920	0.0748
geslacht informant	1	1	13.445039	5.0753	0.0249

Whole-Model Test

Analysis of Variance

SOURCE	DF	SUM OF SQUARES	MEAN SQUARE	F RATIO
Model	3	23.8689	7.95631	3.0034
Error	369	977.5227	2.64911	Prob > F
C Total	372	1001.3916		0.0305

Appendix 4b: *Middengroep*

Response: ln(x) of ratio informeel

Summary of Fit

Rsquare	.0195109
Root Mean Square Error	2.214779
Mean of Response	-1.46790
Observations (or Sum Wgts)	373

Lack Of Fit

SOURCE	DF	SUM OF SQUARES	MEAN SQUARE	F RATIO
Lack Of Fit	324	1579.1086	4.87379	0.9497
Pure Error	45	230.9274	5.13172	Prob > F
Total Error	369	1810.0360		0.6129

Parameter Estimates

TERM	ESTIMATE	STD ERROR	t RATIO	PROB> t
Intercept	-2.050133	.877585	-2.34	0.0200
leeftijd informant	-.0007738	.012857	-0.06	0.9520
beroepsprestige	.01127222	.008257	1.37	0.1731
geslacht[m-v]	.28007479	.125315	2.23	0.0260

Effect Test

SOURCE	NPARM	DF	SUM OF SQUARES	F RATIO	PROB > F
leeftijd informant	1	1	0.017769	0.0036	0.9520
beroepsprestige	1	1	9.140583	1.8634	0.1731
geslacht informant	1	1	24.501729	4.9950	0.0260

Whole-Model Test

Analysis of Variance

SOURCE	DF	SUM OF SQUARES	MEAN SQUARE	F RATIO
Model	3	36.0182	12.0061	2.4476
Error	369	1810.0360	4.9052	Prob > F
C Total	372	1846.0542		0.0635